

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

***Provjera mogućnosti predikcije bihevioralnih namjera
nezaposlenih osoba pomoću načina suočavanja sa
stresom i eksternalnog lokusa kontrole***

Diplomski rad

Mentor:
Dr. Željka Kamenov

Student:
Nevena Davidović

Lipanj, 2003

SADRŽAJ

1 UVOD.....	2
1.1 STRES KAO PROCES	4
1.1.1 Što je stres.....	4
1.1.2 Činitelji stresa kod nezaposlenih.....	5
1.2 TRANSAKCIJSKI MODEL ISPITIVANJA STRESA I SUOČAVANJA SA STRESOM	7
1.2.1 Antecedenti.....	9
1.2.2 Kognitivna procjena situacije.....	12
1.2.3 Načini suočavanja.....	15
1.2.4 Posljedice – ishodi stresnog događaja.....	17
1.3 LOKUS KONTROLE	18
1.3.1 Što je lokus kontrole	18
1.3.2 Stabilnost lokusa kontrole	18
1.3.3 Razlike između internalno i eksternalno orijentiranih osoba.....	19
1.3.4 Dimenzionalnost lokusa kontrole i njegovo mjerenje	20
1.4 POVEZANOST LOKUSA KONTROLE I SUOČAVANJA SA STRESOM	20
1.5 POVEZANOST LOKUSA KONTROLE I PONAŠANJA	21
1.6 POVEZANOST NAČINA SUOČAVANJA SA STRESOM I PONAŠANJA	22
2 CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA.....	24
2.1 CILJ ISTRAŽIVANJA.....	24
2.2 PROBLEMI ISTRAŽIVANJA I HIPOTEZE	25
3 METODA ISTRAŽIVANJA.....	27
3.1 INSTRUMENTARIJ.....	27
3.1.1 Skale za odabir ispitanika.....	27
3.1.2 Skale za dobivanje odgovora na probleme istraživanja.....	29
3.2 ODABIR ISPITANIKA I PROVEDBA ISTRAŽIVANJA	37
3.2.1 Inicijalni odabir uzorka.....	37
3.2.2 Provedba istraživanja.....	40
3.2.3 Odabir ispitanika koji ulaze u daljnje analize.....	41
4 PRIKAZ REZULTATA I RASPRAVA.....	45
4.1 POVEZANOST NAČINA SUOČAVANJA SA STRESOM I EKSTERNALNOSTI	47
4.2 PREDIKCIJA SPREMNOSTI NA PONAŠANJE NA OSNOVI EKSTERNALNOSTI.....	49
4.3 PREDIKCIJA SPREMNOSTI NA PONAŠANJE NA OSNOVI NAČINA SUOČAVANJA SA STRESOM	50
4.3.1 Predikcija spremnosti na prihvaćanje posla u drugom gradu na osnovi strategija suočavanja sa stresom.....	51
4.3.2 Predikcija spremnosti na uobičajene akcije usmjerene pronalaženju posla na osnovi strategija suočavanja sa stresom.....	53
4.3.3 Predikcija spremnosti na koruptivno ponašanje na osnovi strategija suočavanja sa stresom.....	54
4.4 ZAVRŠNA RAZMATRANJA	55
5 ZAKLJUČCI.....	58
6 LITERATURA	60
7 PRILOZI	63
7.1 PRILOG 1 – PRIKAZ CJELOKUPNE SKALE STRATEGIJA SUOČAVANJA SA STRESOM KORIŠTENE U ISTRAŽIVANJU.....	63
7.2 PRILOG 2 – PRIKAZ CJELOKUPNE SKALE SPREMNOSTI NA PONAŠANJE USMJERENO DOBIVANJU STALNOG RADNOG MJESTA	65
7.3 PRILOG 3 – PRIKAZ INTERKORELACIJA SVIH VARIJABLI KORIŠTENIH U ISTRAŽIVANJU	66

SAŽETAK

Ispitivanje je provedeno u dvije podružnice Hrvatskog zavoda za zapošljavanje (Zagreb i Šibenik) na ukupno 396 nezaposlenih osoba. Svi ispitanici odgovarali su na isti upitnik koji je sadržavao skale važnosti dobivanja radnog mjesta (aspiracija) i očekivanja dobivanja posla, skalu strategija suočavanja sa stresom (modificirana Lazarusova skala s 5 subskala), Bezinovićevu skalu ekternalnosti i skalu spremnosti na ponašanje (s četiri subskale). Prije obrade podataka, iz uzorka su izbačeni svi ispitanici na koje nezaposlenost ne djeluje stresno (očekivanja su veća od aspiracija) kako bi bili sigurni da strategije suočavanja opisuju upravo one osobe koje stres i doživljavaju.

Na doživljaj stresa i odabir načina suočavanja neposredno utječe procjena mogućnosti kontrole. U slučaju procijenjene niske mogućnosti kontrole odabiru se načini suočavanja usmjereni na emocije dok se u situacijama s visokom mogućnošću kontrole odabire problemu usmjereno suočavanje. Pretpostavljeno je da će osobe koje postižu više rezultate na skali ekternalnosti u većoj mjeri koristiti emocijama usmjerene strategije suočavanja sa stresom dok će oni koji postižu niže rezultate češće koristiti problemu usmjereno suočavanje. Dobiveni rezultati su pokazali povezanost ekternalnosti sa strategijama mirenja sa sudbinom, pasivnog usmjeravanja na emocije te izražavanja emocija.

Eksternalni lokus kontrole predstavlja uvjerenje osobe o tome da su njena ponašanja, uspjesi i neuspjesi te događaji oko nje izvan njene vlastite kontrole. U skladu s ranijim nalazima, pretpostavljeno je da će osobe koje postižu niže rezultate na skali ekternalnosti pokazivati veću spremnost na ponašanje usmjereno dobivanju stalnog radnog mjesta, no ova hipoteza nije potvrđena, odnosno nije pronađena nikakva povezanost.

Iskazani načini suočavanja sa stresom u svojoj osnovi sadrže percepciju pojedinca o tome koje strategije koristi u svom nastojanju da se suoči sa stresom. Pretpostavljeno je da će osobe koje češće koriste problemu usmjerene strategije suočavanja pokazivati veću spremnost na ponašanje usmjereno dobivanju stalnog radnog mjesta dok će oni koji češće koriste emocijama usmjerene strategije pokazivati manju spremnost na ponašanje. Dobiveni rezultati pokazali su da se na osnovu poznavanja strategija suočavanja sa stresom izazvanih nezaposlenošću može predviđati spremnost na prihvaćanje posla u drugom gradu te spremnost na uobičajene akcije usmjerene dobivanju stalnog radnog mjesta.

Metodološke nesavršenosti provedenog istraživanja te nesuglasje s rezultatima nekih ranijih studija ukazuju na potrebu daljnjih provjera postavljenih hipoteza.

KLJUČNE RIJEČI:

Nezaposlenost, stres, suočavanje sa stresom, Lazarus, eksternalnost, lokus kontrole, spremnost na ponašanje

1 UVOD

Posao čini sastavni dio života gotovo svake osobe od njenog ulaska u odraslu dob do starosti. Dobivanje stalnog radnog mjesta pojedincu je važno ne samo zbog ekonomske sigurnosti njega i njegove obitelji (zadovoljenje potrebe za sigurnošću), već i zbog zadovoljenja drugih potreba poput samopoštovanja i samoaktualizacije. Motivacija za radom koja seže dalje od zadovoljenja osnovnih potreba (sigurnost u zadovoljavanje osnovnih životnih potreba) vidljiva je iz studija koje pokazuju kako bi velika većina Amerikanaca nastavila raditi čak i kada bi npr. naslijedili novac u količini koja bi im omogućila lagodan život bez brige za budućnost (Morse i Waiss, 1955.; Kaplan i Tausky, 1972.; Ispitivanje javnog mišljenja, 1980.; sve prema Vander Zanden, 1990.). Činjenica da rade posao za koji su plaćeni daje im osjećaj kako je njihov rad društveno vrijedan čime dobivaju poštovanje od drugih ljudi, ali i razvijaju samopoštovanje. Ukoliko uz to na svom poslu razvijaju vlastite sposobnosti i osjećaju zadovoljstvo, najviše potrebe, one za samoaktualizacijom, bivaju barem djelomično ispunjene.

S obzirom na prikazanu važnost rada za većinu odraslih, ne čude brojni nalazi da gubitak posla i nezaposlenost predstavlja ne samo bolno i stresno iskustvo, već može značajno utjecati na pogoršanje mentalnog zdravlja osobe (Kessler, House i Turner, 1987; prema Vander Zanden, 1990.; Cassidy, 1994; Broman, Hamilton i Hoffman, 2001.; Cassidy, 2001.; Goldsmith i Veum, 1996.). Posljedice mogu biti fatalne jer, kako navodi Brenner (1982; prema Vander Zanden, 1990.) povećanje stope nezaposlenosti u nekoj državi za 1% i višegodišnje održavanje te više stope prati 4,1 postotno povećanje stope samoubojstava i 4,3% više mentalno oboljelih muškaraca primljenih u psihijatrijske ustanove po prvi put. Drastične posljedice koje nezaposlenost može uzrokovati objašnjavaju i velik interes istraživača za proučavanje ove teme te, posebno u posljednjih desetak godina, velik broj istraživanja koja se bave uzrocima, posljedicama i medijatorima stresa kod nezaposlenih osoba.

U Republici Hrvatskoj 2002. zabilježena je stopa nezaposlenosti od 10% čime se Hrvatska smješta na treće mjesto po nezaposlenosti u usporedbi s članicama OECD-a¹. Veću stopu nezaposlenosti u tom trenutku imale su samo Slovačka i Poljska. (Analitički bilten, IV, 2, 2002.) Zbog ovako velike stope nezaposlenosti koja može imati velike negativne posljedice na mentalno zdravlje ne samo nezaposlenih već i njihove okoline te zbog relativno malog broja psihologijskih istraživanja na temu nezaposlenosti i njome izazvanog stresa provedenih u Hrvatskoj, činilo se važnim proučiti neke aspekte doživljaja stresa kod nezaposlenih osoba u našoj zemlji te posljedica koje oni mogu imati na ponašanje usmjereno dobivanju stalnog radnog mjesta.

1.1 Stres kao proces

1.1.1 Što je stres

Fenomen stresa vrlo je kompleksan i vrlo često nejednoznačno definiran. Različiti autori različito definiraju stres, no sve se definicije mogu grubo podijeliti na one kojima se opisuju agensi koji djeluju na organizam, reakcije organizma na štetne ili ugrožavajuće podražaje (uglavnom fiziološke i medicinske definicije) te posljedice djelovanja štetnih ili ugrožavajućih agensa (Lazarus, 1966; Petz, 1992). Svaka od ovih vrsta definicija određuje samo jedan aspekt i manjkava je za ukupno viđenje i opis stresa kao procesa. Suvremene teorije ujedinjuju sva tri pristupa definiranju stresa uključujući ugrožavajuće podražaje koji uzrokuju reakcije organizma i posljedice tih reakcija. Pritom se sam opis specifičnih reakcija organizma poput lupanja srca, porasta tlaka i dr. stavlja u drugi plan budući da mnoge reakcije ovise o tome kakav je podražaj². Tako se cjelovit proces doživljaja stresa promatra kao "interakcija osobe s okolinom, stvar ravnoteže između zahtjeva koje okolina postavlja i mogućnosti koje osoba ima za udovoljavanje tim zahtjevima" (Broman, Hamilton i Hoffman, 2001.). U tom svjetlu, najprikladnijom se čini definicija kojom se, u okviru Lazarusovog modela, stres opisuje kao "sklop emocionalnih, tjelesnih (fizioloških) i/ili bihevioralnih reakcija do kojih dolazi kad neki događaj procijenimo opasnim i/ili

¹ OECD – kratica za Organization for Economic Cooperation and Development, međudržavna organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj koja obuhvaća 29 država

² Fiziološki pristup koji zastupa Selye razlikuje specifične i nespecifične reakcije na štetne ili prijeteće podražaje, pri čemu se specifične reakcije razlikuju od podražaja do podražaja (Arambašić 1996.). Dakle i kod relativno jednostavnih reakcija koje se svode samo na fiziološke reakcije postoji razlikovanje odgovora na različite podražaje.

uznemirujućim" (Arambašić, 1996). Dakle, u definiciji stresa naglašava se subjektivna procjena događaja kao opasnog i uznemirujućeg, a ne stvarna, objektivna opasnost koju događaj/agens donosi.

No, subjektivne procjene događaja kao potencijalno ugrožavajućeg ili opasnog nisu dovoljne za objašnjenje zašto na neke osobe određeni događaj ili situacija djeluje jako stresno, a na druge manje ili uopće ne. Uz subjektivne procjene samog događaja, na doživljaj stresa utječu i neke osobine pojedinca poput kognitivnog stila; atribucijskog stila, optimizma/ pesimizma (bespomoćnosti); motivacije za uspjeh; percipirane kontrole; emocionalne reaktivnosti; te percipirane socijalne podrške (Cassidy, 1994). Ove osobine utječu na to kako će pojedinac procijeniti određeni događaj, ali i kako će na njega reagirati.

1.1.2 Činitelji stresa kod nezaposlenih

Nezaposlenost predstavlja stresno iskustvo ne samo za većinu radnika koji traže posao već često i za njihove obitelji. Efekti koje nezaposlenost može uzrokovati vrlo su ozbiljni i dalekosežni. Istraživanja pokazuju kako su gubitak posla i nezaposlenost kao iskustvo "povezani sa značajnim povećanjem u broju simptoma poput percipiranih fizičkih teškoća, mržnje, paranoje, alkoholizma, sukoba u obitelji, demoralizacije, kao i depresije, tjeskobe i somatskih simptoma" (Broman, Hamilton i Hoffman, 2001.). Nezaposlenost se također povezuje s nižom razinom zadovoljstva životom (Warr, 1978; prema Cassidy, 2001.), gubitkom samopoštovanja i nižim samopouzdanjem (Branthwaite and Garcia, 1985; prema Cassidy, 2001.), te pogoršanjem fizičkog zdravlja i povećanom stopom smrtnosti (Warr, 1987; prema Cassidy, 2001.). Dakle, općenito je moguće ustvrditi kako nezaposlenost negativno djeluje na mentalno zdravlje, ali i fizičko zdravlje. Ipak, među nezaposlenima postoje velike interindividualne razlike u razini doživljenog stresa pa tako i posljedicama koje nezaposlenost ima na mentalno i fizičko zdravlje. Faktori koji utječu na te razlike višestruki su i uključuju osobine kako pojedinca tako i njegove okoline.

Proces razvoja stresnog doživljaja i reakcije sastoji se od nekoliko elemenata. Kako je već spomenuto, proces započinje određenim događajem kojeg pojedinac doživljava prijetećim odnosno ugrožavajućim (u ovom slučaju nezaposlenost). Percepcija događaja kao prijetećeg uzrokovana je ne samo karakteristikama samog događaja (stresora), već i posredujućim varijablama (moderator varijablama). Moderatore doživljaja stresa, njegovog intenziteta i perzistencije

grubo možemo podijeliti u tri široke kategorije (Broman, Hamilton i Hoffman, 2001.):

1. **faktori ranjivosti** koji uključuju demografske varijable poput dobi, spola, razine obrazovanja ali i socijalnog statusa – prvenstveno financijskih mogućnosti za suočavanje s periodom bez prihoda (Broman, Hamilton i Hoffman, 2001.); zatim psihološke osobine kao što su osobine ličnosti, kognitivni stil, atribucijski stil, optimizam / pesimizam (bespomoćnost), motivacija za uspjeh, percipirana kontrola, emocionalna reaktivnost (Cassidy, 1994.) i lokus kontrole (Payne i Hartley, 1987.); i na kraju, prijašnja stresna iskustva (Broman, Hamilton i Hoffman (2001.) navode kako prijašnja stresna iskustva mogu utjecati na intenzitet stresa zbog nezaposlenosti prenoseći svoj utjecaj tako da pojačava doživljaj stresa).
2. **stilovi suočavanja i donošenje odluka** koje prvenstveno uključuje načine suočavanja sa stresnom situacijom (suočavanje usmjereno na problem ili usmjereno na emocije³) te donošenje odluka o daljnjim akcijama (tražiti posao ili ne). (Broman, Hamilton i Hoffman, 2001.)
3. **socijalna podrška** koja se prvenstveno odnosi na podršku od strane obitelji, ali i druge vrste neformalne, ali i formalne (institucionalizirane) podrške. Naime, mnoga istraživanja su pokazala kako pozitivna podrška smanjuje negativne psihološke posljedice uzrokovane nezaposlenošću i financijskim poteškoćama. Također, istraživanje Bromana, Hamiltona i Hoffmana (2001.) pokazalo je kako socijalna uključenost (članstvo u sindikatu, okupljanja u crkvi) pozitivno utječe na prestanak samookrivljanja zbog nezaposlenosti i poboljšanje mentalnog zdravlja.

Stresor poput nezaposlenosti uzrokuje niz poteškoća koje se mogu podijeliti na objektivne i subjektivne (psihološke)⁴. Među objektivne možemo ubrojiti financijske poteškoće dok se subjektivne prvenstveno odnose na samovrednovanje i osjećaj kontrole (Broman, Hamilton i Hoffman, 2001.).

³ Dijeljenje načina suočavanja na one usmjerene na problem i one usmjerene na emocije preuzeto je iz Lazarusovog modela (Lazarus i Folkman, 1984; prema Broman, Hamilton i Hoffman, 2001.) koji će biti opisan nešto kasnije.

⁴ Podjela je vrlo gruba i ne odražava pravo stanje jer kategorije nisu nezavisne već među njima postoji interakcija (financijske poteškoće mogu dovesti do osjećaja gubitka kontrole u životu, nisko samovrednovanje može biti jedan od uzroka nemogućnosti pronalaženja posla, a taj neuspjeh još više utjecati na nisko samovrednovanje itd.)

Intenzitet doživljaja stresa, ali i utjecaja stresora oblikovat će i reakciju osobe na sam događaj. U kratkoročne posljedice nezaposlenosti ubrajaju se tjeskoba i strah, mržnja te depresija, no, kao većina jakih stresora, nezaposlenost ostavlja trajne posljedice manje otpornosti na buduće stresore.

1.2 Transakcijski model ispitivanja stresa i suočavanja sa stresom

Teorije stresa i njegovo ispitivanje razvijali su se kroz različito poimanje riječi stres i definiranje stresa kao procesa. Prve teorije bile su zasnovane na fiziološkom pristupu i obuhvaćale su isključivo stresore koji na organizam utječu na fizičkoj razini (hladnoća, glad, žeđ...). Najpoznatija je teorija Hansa Selyea koja stres definira kao nespecifičan sklop tjelesnih promjena (opći adaptacijski sindrom) koje se javljaju na štetne podražaje koji djeluju na tijelo. Međutim, objašnjavanje ljudskih reakcija pomoću zaključaka dobivenih iz pokusa na životinjama te preuska definicija stresa kroz isključivo tjelesne reakcije koja nije mogla objasniti sve fenomene vezane uz ovo područje, stvorila je potrebu za proširenjem teorije. Tako se javlja novi pristup – teorija životnih promjena (Dohrenwend i Dohrenwend, 1961. i 1970.; prema Havelka, 1990.; prema Arambašić, 1996.) koja obuhvaća psihološke reakcije: prema toj teoriji stres je "odgovor na zbivanja koja pojedinac sa svojim sposobnostima prilagodbe ne može svladati" (Arambašić, 1996.). Ovaj model definira stresne događaje u životu pojedinca kao sve one koji zahtijevaju prilagodbu na novu situaciju (specifično – polazak u školu, zaposlenje, ulazak u brak, smrt bližnjega...). Osnovna zamjerka ovom modelu leži u zanemarivanju uloge osobina pojedinca u doživljaju stresnih događaja. On određene događaje definira objektivno stresnima isključujući pritom interpretacije događaja koje utječu na percepciju događaja kao ugrožavajućeg odnosno na pojedinčevu procjenu o tome zahtijeva li određeni događaj veću prilagodbu ili ne.

Suvremene teorije stresa i načina suočavanja većinom smatraju kako je potpuno objašnjenje moguće jedino kroz promatranje interakcije između pojedinca i okoline. Pritom se odnos pojedinac – okolina promatra kao dinamički sustav u kojem se odvija niz interakcija između psiholoških osobina pojedinca i karakteristika njegove okoline. Usmjerenost na dinamičke procese naglašena je i kroz zajedničko ime ovih suvremenih modela – transakcijski modeli. (Buško, 1995.)

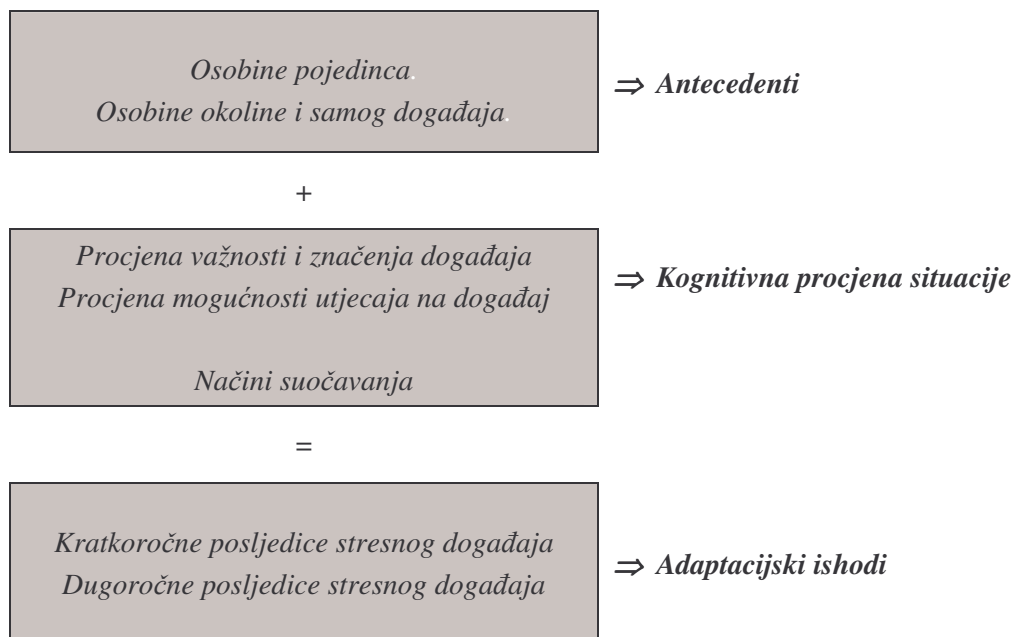
Najpoznatiji transakcijski model stresa i suočavanja sa stresom svakako je onaj Lazarusa i suradnika koji je ujedno i najprisutniji model u suvremenim istraživanjima stresa i suočavanja sa stresom. Model promatra stres kao proces, a ne izdvojeni događaj odnosno situaciju što se potkrepljuje nizom primjera i istraživanja. U jednom od istraživanja koje daje podršku shvaćanju stresa kao procesa (Folkman i Lazarus, 1985.) ispitivani su načini suočavanja sa stresom i emocije tijekom tri faze ispitnog roka (dva dana prije ispita, pet dana nakon ispita odnosno dva dana prije objave rezultata, te pet dana nakon objave rezultata). Istraživanje je pokazalo kako u različitim stadijima stresnog događaja dolazi do promjena kako u doživljaju same situacije (emocionalne reakcije) tako i u načinima suočavanja sa stresnim događajem.

Najvažnija komponenta Lazarusovog pristupa svakako je pojam stresa kao rezultata procjene pojedinca o tome da je njegov odnos s okolinom poremećen jer bez takve procjene nema ni stresa bez obzira na objektivne opasnosti koje događaj donosi (Lazarus i Folkman, 1984.; prema Arambašić, 1996). Prema tome, Lazarus i suradnici naglašavaju važnost subjektivnog doživljaja i stavljaju je ispred objektivnih karakteristika situacije jer reakcija organizma ovisi o tome kako je on doživio situaciju, a ne o tome kakva je ona u stvarnosti. Uzmimo kao primjer dva čovjeka koji odlaze na kampiranje. Jedan je svjestan opasnosti zmijskog ugriza, no ne razlikuje otrovnice od bezopasnih zmija, a drugi je zoolog koji je u potpunosti upućen u svijet gmazova. Na pojavu bjelouške u njihovom šatoru prvi će vjerojatno burno reagirati, osjetit će strah i cijelu situaciju pojave zmije i pokušaja da je izbaciti iz šatora doživjet će vrlo stresno. Zoolog će, potpuno svjestan kako je zmija bezopasna, mirno primiti bjeloušku i izbaciti je iz šatora te situaciju uopće neće doživjeti stresnom. Iz ovog primjera vidljivo je kako stres nije uzrokovala zmija kao objekt već subjektivna procjena opasnosti koje ona može donijeti. Iz ovoga je lako dokučiti definiciju izvora stresa odnosno stresora. Stresor je događaj ili niz događaja koje procjenjujemo ugrožavajućima odnosno za koje smatramo da mogu poremetiti uobičajeni tijek našeg života (Arambašić, 1996.). Ovdje valja naglasiti kako se ova procjena ne događa uvijek na svjesnoj razini; osoba je ponekad sposobna procijeniti zašto je neku situaciju doživjela stresnom, no ponekad se stres doživljava bez mogućnosti svjesnog definiranja prijetećeg elementa situacije (Lazarus, 1966.).

Lazarusova teorija stresa u svojoj je osnovi kognitivistička. Pri tumačenju interindividualnih razlika u doživljaju stresa pri komparabilnim uvjetima u

okolini, ona stavlja naglasak na razlike u kognitivnoj procjeni situacije različitih osoba. (Buško, 1995.) Proces stresnog doživljavanja tumači se kroz nekoliko osnovnih elemenata čiji središnji dio predstavljaju upravo kognitivne procjene i načini suočavanja. Shematski prikaz procesa stresnog doživljavanja nalazi se na Slici 1.2a.

Slika 1.2a – Osnovni elementi Lazarusovog modela stresa (Arambašić, 1996.)



Značenje svakog od elemenata modela bit će detaljnije objašnjeno u nastavku.

1.2.1 Antecedenti

Osobine pojedinca

Osobine pojedinca kao antecedenti procjene stresnog događaja uključuju manje ili više stabilne osobine pojedinca koji je izložen određenoj situaciji. Lazarus i Folkman (1984., 1987.; prema Buško, 1995.) kao najvažnije osobine navode vrijednosti, ciljeve, vjerovanja, osobine ličnosti u užem smislu, demografske karakteristike i dr. Istraživanja pokazuju kako ove osobine utječu na kognitivne procjene situacije (procjene važnosti događaja i mogućnosti njegove kontrole), načine suočavanja, te posredno na posljedice stresne situacije.

Osobine koje navodi kao relevantne, Lazarus (1966.) dijeli u tri osnovne kategorije – motivacijske karakteristike, vjerovanja vezana uz transakcije s okolinom te intelektualni resursi i obrazovanje.

Procjena događaja kao ugrožavajućeg ovisi o važnosti procijenjenog ishoda događaja odnosno motivaciji koju osoba ima za ostvarenje pozitivnog ishoda. Što je ta motivacija veća, očekivanje negativnog ishoda doživljava se više ugrožavajućim te je i doživljaj stresa veći.

Vjerovanja vezana uz transakcije s okolinom također su se pokazala kao važan prediktor stresnih reakcija na različite događaje. Lazarus (1966.) navodi brojne primjere kako vjerovanje da okolina predstavlja opasnost može dovesti do stresne reakcije čak i u slučajevima kada objektivna prijetnja ne postoji. Ova kategorija osobina koje utječu na stresni događaj najšira je jer uključuje sve one osobine koje posredno utječu na vjerovanja i oblikuju ih (osobine ličnosti, lokus kontrole, mentalni poremećaji i dr.).

Treća kategorija osobina, intelektualni kapaciteti i obrazovanje imaju vrlo važnu ulogu u procjeni situacije te putem toga i na doživljaj stresa jer šire obrazovanje i viša intelektualna razina smanjuje mogućnost pogrešne procjene situacije. Tako Lazarus (1966.) navodi kako učenje odnosno prethodno iskustvo utječe na procjenu situacije jer prošla iskustva sa stresorom (izravna ili posredna) oblikuju naša očekivanja ishoda događaja.

Osobine koje se spominju kao faktori koji općenito utječu na doživljaj stresa, većinom se mogu primijeniti i na situaciju nezaposlenosti kao stresora i doživljaj stresa zbog nemogućnosti pronalaženja zaposlenja. Cassidy (2001.) navodi povezanost intenziteta nezaposlenošću izazvanog stresa i stilova rješavanja problema te lokusa kontrole. Broman, Hamilton i Hoffman (2001.) uključuju neke od demografskih varijabli te nalaze najveću razinu stresa među oženjenim muškarcima što objašnjavaju kroz njihovu percepciju vlastite uloge kao hranitelja obitelji i nemogućnosti da zadovolje zahtjevima te uloge. Oni također, kako je ranije spomenuto, nalaze utjecaje ranijih stresnih događaja (nevezanih za situaciju nezaposlenosti) na razinu doživljenog stresa (ranija stresna iskustva čine osobu ranjivijom te je tako razina doživljenog stresa kod njih viša).

Osobine okoline i samog događaja

Karakteristike okoline i samog događaja mogu u značajnoj mjeri utjecati na proces doživljaja stresa odnosno na stresne transakcije. Na kognitivne procjene

situacije tako utječu zahtjevi koje konkretan događaj postavlja na pojedinca, ograničenja, socijalna podrška, materijalni resursi, novost situacije, njena predvidljivost i trajanje te sadržaj situacije (Arambašić, 1996.; Buško, 1995.). Poput osobina pojedinca, karakteristike okoline i samog događaja na doživljaj stresa također najčešće utječu posredno preko utjecaja na kognitivnu procjenu situacije.

* * *

Poznato je da na kognitivnu procjenu situacije, a time i na doživljaj stresa, zajedno utječu osobine pojedinca i okolinski utjecaji, no relativni udio svake od ove dvije vrste faktora u formiranju procjene događaja nije jasno određen. Istraživanja pokazuju kako se pojedinačni utjecaj svakog od faktora razlikuje od situacije do situacije. Tako je utvrđeno da u nejasnoj ili novoj situaciji osobine pojedinca više utječu na kognitivnu procjenu i odabir načina suočavanja od okolinskih varijabli (Lazarus i Folkman, 1984; prema Arambašić, 1996.). Karakteristike pojedinca, poglavito njegove osobine ličnosti, također imaju veću ulogu u formiranju kognitivnih procjena i odabiru načina suočavanja u situacijama minimalne kontrole (pritom je, naravno, važna pojedinčeva procjena mogućnosti kontrole, a ne realna situacija). (Arambašić, 1996) S druge strane, nisko kontrolabilne situacije snažnog utjecaja i drastičnih razmjera (prirodne katastrofe, rat, smrt...) smanjuju utjecaj osobina pojedinca na kognitivnu procjenu i u prvi plan stavljaju okolinske činitelje i kulturalne faktore (općenita vjerovanja, norme...). (Lazarus, 1966.) Zbog ovako velikog utjecaja okolinskih činitelja, kognitivne procjene drastične situacije i odabiri načina suočavanja s njima pokazuju mnogo manji interindividualni varijabilitet od onog koji se pojavljuje kada su u pitanju situacije drugačijih karakteristika.

1.2.2 Kognitivna procjena situacije

Kognitivna procjena situacije koja, kako je već spomenuto, uz načine suočavanja zauzima središnje mjesto u Lazarusovom modelu, predstavlja sve "evaluativne kognitivne procese koji posreduju između događaja i reakcije osobe" (Buško, 1995.). Te procjene pomažu pojedincu da razumije smisao događaja i odaberu način reagiranja na njega. Kako je ranije spomenuto, kognitivne procjene situacije ovise o osobinama pojedinca i okoline odnosno samog događaja. Kognitivna procjena opasnosti predstavlja "funkciju specifičnog sklopa okolinskih uvjeta koje procjenjuje određena osoba koja posjeduje određene psihološke karakteristike" (Folkman, Lazarus, Gruen i DeLongis, 1986.). Lazarus (1966.) razlikuje dvije vrste kognitivnih procjena situacije: primarne koje se odnose na procjene važnosti i značenja događaja i sekundarne kojima pojedinac procjenjuje mogućnost vlastitog utjecaja i/ili kontrole događaja.

Procjena važnosti i značenja događaja

Kako je ranije navedeno, stres se definira kao " sklop emocionalnih, tjelesnih (fizioloških) i/ili bihevioralnih reakcija do kojih dolazi kad neki događaj procijenimo opasnim i/ili uznemirujućim" (Arambašić, 1996). Da bi neki događaj bio procijenjen opasnim odnosno uznemirujućim, njegov utjecaj mora biti vezan uz gubitak, prijetnju gubitkom ili izazov za ostvarenje nekog aspekta koji pojedinac smatra važnim. Neki se takvi aspekti univerzalno procjenjuju važnima odnosno gotovo svi pojedinci procijenit će ih značajnima (ugrožavanje vlastitog života, zdravlja, egzistencije) dok procjena drugih ovisi o individualnim karakteristikama osobe, njenim stavovima, vjerovanjima, životnim uvjetima... Tako će osoba koja vjeruje u svetost brak kao institucije i procjenjuje ga vrlo važnim, uz ostale uvjete jednake, doživjeti prijetnju razvodom mnogo stresnije od osobe kojoj institucija braka ne predstavlja toliko važnu stvar.

Dakle, ako neki događaj i njegove ishode ne procijenimo važnim on neće uzrokovati doživljaj stresa bez obzira kakvim procijenimo njegovu kontrolabilnost i moguće ishode. S druge strane, ukoliko se događaj i posljedice koje bi mogao uzrokovati procijene važnima, može, ali i ne mora doći do stresne reakcije. Doživljaj stresne reakcije u tom slučaju ovisi o procjeni mogućnosti kontrole tog događaja i njegovih posljedica.

Procjena mogućnosti utjecaja na događaj

Sekundarna procjena odnosno procjena mogućnosti utjecaja na događaj podrazumijeva izbor oblika ponašanja kojima se pojedinac može uspješno suočavati sa stresnom situacijom (Buško, 1995.). Pojedinac koji događaj procjenjuje podložnim vlastitoj kontroli vjerojatno će izabrati aktivne načine suočavanja usmjerene rješavanju problema dok će osoba koja smatra kako svojim djelovanjem ne može promijeniti situaciju odabrati pasivne načine suočavanja odnosno one usmjerene na emocije. Ponovo valja naglasiti kako se pojam mogućnosti kontrole situacije i njene važnosti temelji na procijenjenoj, a ne objektivnoj, mogućnosti pojedinčeve kontrole događaja, sukladno kognitivno-fenomenološkoj orijentaciji Lazarusove teorije koja, u razumijevanju procesa stresa, daje veći značaj osobnoj procjeni situacije nego stvarnim karakteristikama stresnog događaja (Lazarus i Folkman, 1984.; 1987.; Lazarus, 1993.; sve prema Buško, 1995.).

Procjena mogućnosti utjecaja na događaj vrlo je važna komponenta modela stresa jer ona može ublažiti ili čak u potpunosti ukinuti osjećaj ugroženosti ako osoba vjeruje da svojim djelovanjem može ublažiti ili ukinuti nepovoljne ishode stresne situacije (Lazarus i Folkman, 1984.; prema Arambašić, 1996.). Smanjivanje osjećaja ugroženosti pod utjecajem procjene vlastite kontrole situacije javlja se čak i kod događaja koje osoba procjenjuje izrazito značajnima za njen život.

Međutim, procjena pojedinca o mogućnosti kontrole u nekim slučajevima može imati i suprotan efekt odnosno pojačati doživljaj stresa. Takva se posljedica očekuje u slučajevima kada je percipirana mogućnost kontrole u suprotnosti s preferiranim stilom reagiranja (npr. osoba koja uvijek nastoji izbjeći sukob percipira da će sukob vjerojatno donijeti pozitivan ishod) ili ako je reakcija koja može utjecati na izvor stresa društveno nepoželjna.

* * *

Iako možemo reći kako je procjena događaja kao važnog osnova za formiranje stresne reakcije i kako bez takve procjene neće doći do doživljaja stresa, valja istaknuti kako su procesi stvaranja dvije vrste kognitivnih procjena međuzavisni (Lazarus i Folkman, 1987.; prema Buško, 1995.). Njihova međuzavisnost proizlazi iz teorije stresa prema kojoj obje procjene proizlaze iz interakcije pojedinca i okoline.

Kod nezaposlenosti kao stresnog događaja na kognitivne procjene mogu utjecati različite varijable poput ekonomskih prilika u kojima se nalazi pojedinac i njegova obitelj (Payne i Hartley (1987.) navode kako osobe boljeg ekonomskog statusa nezaposlenost doživljavaju manje značajnom, a time i manje stresnom od osoba lošijeg ekonomskog statusa), osobina ličnosti pojedinca, lokusa kontrole (Cassidy (2001.) je pronašao pozitivnu korelaciju između eksternog lokusa kontrole i intenziteta stresnog doživljaja), prijašnjih stresnih iskustava (koja, prema Bromanu, Hamiltonu i Hoffmanu (2001.), pojačavaju intenzitet stresa uzrokovanog novim događajem), optimizma, samokategorizacije (istraživanje koje je proveo Cassidy (2001.) pokazalo je kako osobe koje usvoje nezaposlenost kao osnovu vlastitog identiteta doživljavaju višu razinu stresa), demografskih karakteristika i dr.

1.2.3 Načini suočavanja

Drugi središnji element u Lazarusovom modelu procesa stresa predstavlja suočavanje koje se definira kao "konstantno mijenjanje kognitivnih i ponašajnih napora s ciljem savladavanja specifičnih eksternalnih i/ili internalnih zahtjeva koje osoba procjenjuje prevelikim za svoje sposobnosti" (Lazarus i Folkman, 1984.; 1987.; 1991.; prema Buško, 1995.). Prema tome, suočavanje sa stresom obuhvaća i kognitivne i ponašajne elemente prilagođavanja stresnoj situaciji. Ova definicija također ponovo naglašava procesnu prirodu stresa i suočavanja dajući stresu dimenziju trajnosti, ali i dimenziju specifičnosti odnosno izdvojenosti iz normalnog, svakodnevnog načina razmišljanja i djelovanja. Također, suočavanje se razlikuje od jednostavne adaptivne reakcije na novu situaciju koja se odvija automatski jer ono uključuje kognitivne napore kojima se osoba pokušava prilagoditi novoj situaciji čiji uvjeti nadilaze njene dostupne kapacitete te je mogućnost automatske adaptacije isključena (Buško, 1995.). Odabir načina suočavanja sa stresnim događajem pod izravnim je utjecajem kognitivnih procjena vezanih uz taj događaj. Lazarus (1966.) navodi kako "znakovi za oblikovanje sekundarne procjene uzimaju u obzir pretpostavljene posljedice svake akcije kojom se moguće suočavati s prijetnjom". Osoba procjenjuje ishode različitih načina suočavanja te odabire onaj koji joj, po njenoj procjeni, donosi najveći dobitak odnosno najmanju štetu.

Suočavanje sa stresom vrši dvije primarne funkcije: regulaciju emocija vezanih uz stresne događaje i pokušaje rješavanja problema (Folkman i Lazarus 1980.; Lazarus i Folkman 1984.; sve prema Folkman, Lazarus, Gruen i DeLongis, 1986.). Iz toga proizlazi osnovna podjela načina suočavanja na suočavanje usmjereno na problem i ono usmjereno na emocije. Ovako podijeljeni načini suočavanja nisu međusobno isključivi. Naime, sasvim je uobičajeno da jedna osoba u istoj situaciji koristi obje vrste suočavanja pri čemu svaka od vrsta suočavanja ima svoju funkciju.

Međutim, gruba podjela na suočavanje usmjereno emocijama i suočavanje usmjereno problemu pokazala se nedovoljno preciznom jer svaka od tih vrsta suočavanja obuhvaća različite specifične strategije. Tako se među strategijama usmjerenim problemu spominju planiranje akcija, aktivno suočavanje, potiskivanje konkurentnih aktivnosti, direktne akcije, rješavanje problema, pregovaranje, traženje informacija i dr., dok suočavanja usmjerena na emocije obuhvaćaju poricanje, samookrivljanje, potiskivanje, maštanje, priželjkivanje,

okretanje religiji, korištenje humora, pozitivno mišljenje i reinterpretacija, pasivnost, izražavanje emocija i dr. (Buško, 1995.)

Ovisnost načina suočavanja o relativno stabilnim osobinama pojedinca poput osobina ličnosti, lokusa kontrole, stilova rješavanja problema i dr., nameće pitanje o stabilnosti odabira načina suočavanja u različitim situacijama odnosno o postojanju stilova suočavanja. Naime, istraživanja pokazuju kako su osobine ličnosti dobri prediktori načina suočavanja te predočavaju dokaze o konzistenciji i stabilnosti suočavanja pod utjecajem nekih dimenzija ličnosti (Hudek-Knežević, 1994.). Slični nalazi dobiveni su i za utjecaje lokusa kontrole, pojma o sebi, samopoštovanja i dr. Kako navodi Lazarus (1966.) osobine pojedinca imaju veću ulogu u odabiru načina suočavanja sa situacijama svakodnevnog stresa odnosno reakcijama na slabije stresore dok je uloga situacijskih faktora veća u situacijama visokog stresa poput rata, prirodnih katastrofa i dr. Dakle, u situacijama svakodnevnog stresa možemo govoriti o stilovima suočavanja dok su nesvakidašnje stresne situacije više pod utjecajem osobina stresora te izazivaju specifične stresne reakcije koje mogu odstupati od uobičajenog stila. Jasna Hudek-Knežević i Igor Kardum (1995.) u svom su istraživanju pokazali kako je situacijsko suočavanje relativno visoko povezano sa stilovima suočavanja što potvrđuje postojanje relativno stabilnih stilova suočavanja pomoću kojih je moguće predviđati načine suočavanja pojedinca u različitim stresnim situacijama. S druge strane, mnoga istraživanja (Folkman i Lazarus, 1980.; prema McCrae, 1984.; McCrae, 1984.; Parkes, 1986.; Terry, 1994.; sve prema Buško, 1995.) upućuju na značajnu ulogu koju osobine situacije imaju pri odabiru i stupnju korištenja određenih načina suočavanja. Naoko kontradiktorne nalaze različitih istraživanja pomiruju nalazi koji pokazuju da je korištenje različitih strategija usmjerenih na problem više situacijski uvjetovano dok se strategije suočavanja usmjerenog na emocije u većoj mjeri mogu objasniti individualnim faktorima (Buško, 1995.).

Svako suočavanje sa stresom usmjereno je adaptaciji organizma na novu situaciju kroz pokušaje vlastitog prilagođavanja situaciji ili pokušaje njene promjene. Ono suočavanje koje proizvodi povoljan ishod za pojedinca može se označiti kao uspješno. Ne postoje univerzalno dobre ili loše strategije jer uspješnost odabira načina suočavanja ovisi kako o zahtjevima pojedine situacije tako i o zahtjevima pojedinca (što pojedinac smatra pozitivnim ishodom). Zbog toga se može govoriti samo o nekim pravilima koja treba poštivati prilikom

procjene uspješnosti strategija suočavanja (Lazarus i Folkman, 1984.; prema Arambašić 1996.):

1. niti jedan od načina suočavanja nije u svojoj osnovi dobar ili loš
2. uspješnost suočavanja smisleno je procjenjivati jedino u odnosu na situaciju
3. uspješnost suočavanja valja razmotriti u odnosu na to koliko je određena strategija suočavanja prilagođena pojedincu i situaciji.

1.2.4 Posljedice – ishodi stresnog događaja

Kao što je ranije spomenuto, posljedice stresnog događaja predstavljaju rezultat kognitivnih procjena pojedinca i prema tome izabranih načina suočavanja sa situacijom nezaposlenosti. Prema Lazarusovom modelu, ishodi stresnog događaja mogu se, s obzirom na trajanje njihova djelovanja, podijeliti na kratkoročne i dugoročne (Arambašić, 1996.). Kratkoročnim posljedicama smatraju se sve fiziološke i emocionalne reakcije pojedinca te njegova procjena kvalitete ishoda stresnog događaja dok se u dugoročne posljedice ubrajaju trajni utjecaji na kvalitetu funkcioniranja te posljedice koje je događaj ostavio na tjelesno i mentalno zdravlje osobe. Kratkoročne posljedice najlakše se opažaju jer se javljaju kao izravna posljedica suočavanja sa stresom i jasno se mogu odrediti kao ishodi upravo određenog stresnog događaja, dok dugoročne posljedice često ne možemo povezati s konkretnom situacijom koja ih je uzrokovala.

Kratkoročni ishodi, s obzirom na kvalitetu, mogu se podijeliti na zadovoljavajuće i nezadovoljavajuće (Folkman i sur., 1986.; prema Arambašić, 1996.). Zadovoljavajućim ishodima smatraju se oni koji ukazuju na to da je stresna situacija razriješena na način koji pojedincu odgovara ili da nije razriješena, ali je stanje poboljšano. S druge strane, nezadovoljavajuće ishode predstavljaju svi oni u kojima je situacija razriješena na pojedincu neprihvatljiv način, nepromijenjena ili nerazriješena i pogoršana.

Hoće li ishod biti pozitivan ili negativan u najvećoj mjeri određuju odabrani načini suočavanja sa stresnom situacijom, no, kao što je već spomenuto, ne postoje apsolutno dobri ili loši načini suočavanja. Njihova adaptivna vrijednost ovisi o karakteristikama konkretne situacije, ali i osobinama pojedinca (evaluacija posljedice ovisi o subjektivnoj procjeni, a ne o objektivnim karakteristikama ishoda).

1.3 Lokus kontrole

1.3.1 Što je lokus kontrole

Lokus kontrole predstavlja percipirano mjesto odnosno lokaciju činitelja koje osoba doživljava kao izvore upravljanja vlastitim ponašanjem te kao uzroke svega što joj se događa, uključujući njene uspjehe i neuspjehe (Petz, 1992.). Osoba uzroke svog ponašanja i stvari koje se događaju može pripisati unutarnjim i vanjskim faktorima. Pripisivanje tih uzroka unutarnjim faktorima podrazumijeva doživljaj vlastitog upravljanja svojim postupcima, uspjesima i neuspjesima, ali i osobnu odgovornost za njih, i predstavlja internalni lokus kontrole. S druge strane, uvjerenje kako su njeno ponašanje, uspjesi i neuspjesi ponajviše pod utjecajem vanjskih, nekontrolabilnih faktora okolinskih utjecaja ukazuje na ekternalnu orijentaciju odnosno ekternalni lokus kontrole.

Pojam lokusa kontrole u psihologiju je uveo Rotter (1966.; prema Oberle, 1991.) opisujući ga kao posljedicu socijalnog učenja. On tvrdi kako pojedinci kroz socijalno učenje razvijaju očekivanja o posljedicama vlastitog ponašanja, a time i percepciju uzroka vlastitog ponašanja i stvari koje im se događaju.

1.3.2 Stabilnost lokusa kontrole

Rotter (1966.; prema Bezinović, 1990.) je smatrao kako je lokus kontrole stabilna, globalna varijablačnosti odnosno kako je vremenski i situacijski nepromjenjiv. No, Arakelian (1980.; prema Oberle, 1991.) tvrdi kako nova iskustva i socijalno učenje mogu s vremenom promijeniti očekivanja o posljedicama vlastitog ponašanja, a tako i lokus kontrole. To potvrđuju i uspješni pokušaji promjene lokusa kontrole kod pojedinaca. Jedan od takvih primjera je istraživanje u kojem su Hase i Douglas (1987.; prema Oberle, 1991.) pokušali pomaknuti lokus kontrole pacijenata prema internalnoj orijentaciji koristeći trening relaksacije za smanjenje bolova. Rezultati su pokazali kako se kod osoba koje u prošle trening relaksacije i osjetile pozitivne učinke povećala internalna orijentacija dok je u kontrolnoj grupi koja nije prošla trening lokus kontrole čak pomaknut prema ekternalnosti.

Istraživanje koje su proveli Goldsmith i Veum (1996.) pokazalo je kako dugotrajna nezaposlenost utječe na promjenu lokusa kontrole kod žena. Žene koje su bile nezaposlene dulje vrijeme počele su se osjećati bespomoćno u

rješavanju svoje situacije te su pokazale više rezultate na ekternalnosti nego na početku perioda nezaposlenosti.

Rotterova definicija lokusa kontrole kao globalne karakteristike ličnosti prema kojoj je dimenzija internalnost – ekternalnost stabilna u različitim situacijama, također se pokazala nedovoljnom za objašnjavanje procjena vlastitog utjecaja u različitim situacijama. Naime, iako postoji opća tendencija osobe da ishode različitih situacija te vlastite uspjehe i neuspjehe u različitim područjima procjenjuje više ili manje internalno ili ekternalno, procjene iste osobe donekle se razlikuju od situacije do situacije. Mnoga su istraživanja pokazala kako općenite skale lokusa kontrole pokazuju slabiju povezanost s ponašanjem od situacijski specifičnih mjera internalnosti – ekternalnosti. Stoga se u novije vrijeme u svrhu povećanja prediktivnosti ponašanja razvijaju specifične skale lokusa kontrole poput višedimenzionalne skale zdravstvenog lokusa kontrole Wallstona i suradnika (Oberle, 1991.).

Konačni zaključak koji nameću istraživanja može se svesti u tvrdnji da, iako se internalna odnosno ekternalna orijentacija osobe do odraslog doba formiraju u relativno stabilnu karakteristiku, nova socijalna učenja mogu s vremenom promijeniti očekivanja osobe o uzrocima i posljedicama određenih ponašanja, a time donekle promijeniti i njen lokus kontrole u specifičnim situacijama.

1.3.3 Razlike između internalno i ekternalno orijentiranih osoba

Istraživanja lokusa kontrole i njegovog utjecaja na funkcioniranje pojedinaca pokazuju kako nema jednoznačnog odgovora na pitanje koja vrsta orijentacije ima bolju adaptivnu funkciju. Adaptivna vrijednost pojedine orijentacije ovisi o karakteristikama konkretne situacije.

U situacijama u kojima ponašanje pojedinca može utjecati na ishod, osobe koje imaju internalni lokus kontrole pokazale su se uspješnijima i prilagođenijima. Internalni lokus kontrole u mnogim se istraživanjima pokazao kao dobar prediktor prilagođenosti odraslih osoba, ali i adolescenata i djece (Morton i Mann, 1998.). Internalna orijentacija također pokazuje povezanost s mnogim aspektima zdravstvenog ponašanja osobe. Istraživanje koje su proveli Hussey i Gilliland (prema Oberle, 1991.) upućuje na zaključak kako su osobe s internalnim lokusom kontrole orijentirane k zdravlju i priželjkuju fizičko zdravlje te se češće drže preporuka vezanih uz zdravstveno ponašanje. Eksternalna orijentacija pak češće se nalazi kod ovisnika i drugih osoba koje pokazuju nižu razinu brige za

vlastito zdravlje. Tako je Huckstadt (1987.; prema Oberle, 1991.) u svom istraživanju pokazao kako je među alkoholičarima i liječenim alkoholičarima značajno manje internalno orijentiranih pojedinaca nego u kontrolnoj skupini koja nije imala problema s alkoholom.

S druge strane, u nisko kontrolabilnim situacijama osobe ekternalne orijentacije pokazuju bolju prilagođenost jer nemogućnost promjene situacije kod internalno orijentiranih osoba može dovesti do samookrivljanja te depresije i drugih oblika psihičkih smetnji.

1.3.4 Dimenzionalnost lokusa kontrole i njegovo mjerenje

Prvu skalu za mjerenje internalnosti-eksternalnosti konstruirao je Rotter (1966.; prema Bezinović, 1990.). On je pošao od pretpostavke da je lokus kontrole jedna dimenzija čije polove zatvaraju internalna i ekternalna orijentacija te je konstruirao skalu za njeno mjerenje (Rotter I-E scale). No, rezultati mnogih istraživanja u kojima je skala primijenjena pokazali su višedimenzionalnost Rotterove skale (Bezinović, 1990.). Osim toga ova skala se pokazala vrlo sofisticiranom i teškom za primjenu te su, kako bi se prevladali spomenuti nedostaci, razvijene mnoge druge jednostavnije i specifičnije skale. Sve su one višedimenzionalne.

Bezinović (1990.) kritizira konstrukciju višedimenzionalnih skala za mjerenje lokusa kontrole zbog konceptualnih problema koji se uz njih vezuju. Prema njegovom mišljenju, takve skale daju neinterpretabilne kompozitne rezultate jer, zbog heterogenog sadržaja, nije moguće točno utvrditi značenje ukupnog rezultata. Kao odgovor na ove probleme, Bezinović (1990.) razvija novi instrument, jednodimenzionalnu skalu ekternalnosti, koja mjeri isključivo ekternalnu orijentaciju.

1.4 Povezanost lokusa kontrole i suočavanja sa stresom

Odabir strategija suočavanja sa stresnom situacijom pod utjecajem je mnogih osobina pojedinca. Jedna od osobina čiji su utjecaji vrlo jasno i jednoznačno prikazani u mnogim istraživanja je lokus kontrole odnosno internalna ili ekternalna orijentacija pojedinca.

Osnovna pretpostavka utjecaja lokusa kontrole na odabir načina suočavanja sa stresnim situacijama proizlazi iz Bandurine teorije samoeфикаsnosti. Bandura (1977.; prema Hudek-Knežević, 1994.) navodi kako očekivanje vlastite ефикаsnosti

određuje koliko će osoba ustrajati u pokušavanju rješavanja problema. Prema tome, ponašanje usmjereno rješavanju problema usko je povezano s procijenjenom kontrolom koju pojedinac ima nad situacijom. U situaciji stresa, pojedinac procjenjuje svoju mogućnost utjecaja na situaciju i njenog kontroliranja te prema tome odlučuje o odabiru načina suočavanja. Osoba koja očekuje vlastitu efikasnost u rješavanju problema vjerojatno će odabrati problemu usmjerene strategije suočavanja, dok će osoba koja procijeni kako nije sposobna vlastitim ponašanjem promijeniti situaciju vjerojatnije izabrati suočavanje usmjereno na emocije. U skladu s tim, pretpostavlja se da će osoba koja određeni događaj ili općenito sve događaje u životu procjenjuje nisko kontrolabilnima (eksternalni lokus kontrole) svoje strategije suočavanja usmjeriti na emocije dok će internalno orijentirana osoba izabrati problemu usmjereno suočavanje jer procjenjuje kako svojim postupcima može utjecati na ishode stresnog događaja.

Istraživanja većinom govore u prilog ovoj hipotezi. Strickland (1978.; prema Hudek-Knežević, 1994.) pokazao je kako se pojedinci s unutarnjim lokusom kontrole češće uključuju u potragu za informacijama o očuvanju vlastitog zdravlja u situacijama kada je njihovo zdravlje ugroženo. Anderson (1977.; prema Folkman, 1984.; prema Hudek-Knežević, 1994.) je našao da osobe s internalnim lokusom kontrole češće koriste suočavanja usmjerena na problem i manje koriste emocijama usmjerena suočavanja od osoba eksterne orijentacije.

Rezultati gotovo svih istraživanja u ovom području mogu se svesti u opći zaključak da eksternalno orijentirane osobe, zbog percepcije nedostatka kontrole nad situacijom, češće koriste strategije suočavanja usmjerene emocijama, dok se internalno orijentirani pojedinci češće odlučuju za problemu usmjereno suočavanje.

1.5 Povezanost lokusa kontrole i ponašanja

U samoj osnovi konstrukta lokusa kontrole stoji uvjerenje osobe o tome koliko su njena ponašanja, uspjesi i neuspjesi određeni okolinskim utjecajima, a koliko vlastitim naporima odnosno koliki utjecaj na vlastite uspjehe i neuspjehe ima ona sama. Koncept lokusa kontrole usko je vezan uz percepciju mogućnosti kontrole događaja te je opravdana pretpostavka o povezanosti lokusa kontrole i ponašanja osobe. Naime, ukoliko neka osoba situaciju u kojoj se nalazi, svoje uspjehe i neuspjehe, pripisuje isključivo vanjskim faktorima, ona svojim ponašanjem neće pokušati promijeniti situaciju i neće ulagati napore jer nema osjećaj vlastite

kontrole. S druge strane, osoba koja pokazuje internalni lokus kontrole smatrat će kako svojim trudom može romijeniti situaciju te će usmjeriti svoje ponašanje na kontrolu situacije.

Razlika u ponašanju internalno i eksternalno orijentiranih osoba odnosno povezanost lokusa kontrole i različitih vrsta ponašanja pokazana je u mnogim istraživanjima. McCullough i Ashbridge (1994.) pokazali su kako adolescenti za koje je procijenjeno da se ponašaju kao vođe u socijalnim grupama (procjene su vršili nastavnici) češće iskazuju internalnu orijentaciju od ostalih učenika koji nisu percipirani kao vođe. Schwepker i Cornwell (1991.; prema McCarthy i Shrum, 2001.) navode kako je internalni lokus kontrole povezan s preferencijom kupovine proizvoda u ekološki prihvatljivom pakiranju. McCarthy i Shrum (2001.) pronašli su povezanost između internalnog lokusa kontrole i stavova o recikliranju i spremnosti na recikliranje proizvoda. Kroz metaanalizu prijašnjih istraživanja Hines, Hungerford, i Tomera (1987.; prema McCarthy i Shrum, 2001.) došli su do zaključka kako je internalna orijentacija pozitivno povezana s odgovornim ekološkim ponašanjem. Callaghan (1998.) je pokazao kako je unutarnji lokus kontrole dobar prediktor zdravih prehrambenih navika, ali nije uspješan u predviđanju drugih vrsta zdravstvenog ponašanja.

Iako mnoga istraživanja pokazuju čvrstu vezu između lokusa kontrole i ponašanja, u mnogim istraživanjima ona nije u potpunosti dobivena. Oberle (1991.) je kroz promatranje desetgodišnjeg rada u području proučavanja lokusa kontrole i njegovog utjecaja na zdravstveno ponašanje došla do zaključka kako je vrijednost lokusa kontrole kao prediktora ponašanja ograničena, no njegova prediktivnost može biti poboljšana korištenjem višedimenzionalnih, situacijski specifičnih I-E mjera.

1.6 Povezanost načina suočavanja sa stresom i ponašanja

Suočavanje sa stresom u svojoj osnovi opisuje misli, osjećaje i ponašanja osobe koje joj pomažu u smanjenju stresa. Dakle, opis ponašanja vezanog uz rješavanje problema već je ugrađen u ispitivanje suočavanja te ne čudi kako je gotovo nemoguće pronaći istraživanja koja se bave utjecajem odabira strategija suočavanja i ponašanja usmjerenog rješavanju problema.

Međutim, na iskaze o strategijama suočavanja koje ispitanici daju u upitnicima često može djelovati sam način suočavanja, obrambeni mehanizmi, ali i socijalna poželjnost odgovora te se postavlja pitanje koliko dobro se na temelju iskazanih

načina suočavanja može predvidjeti stvarno ponašanje pojedinca usmjereno rješavanju problema koji izaziva stres. Jedno od rijetkih istraživanja koje se dotiče te teme je longitudinalna studija radnika koji su ostali bez posla nakon zatvaranja tvornice (Broman, Hamilton i Hoffman; 2001.). Autori navode kako traženje posla predstavlja odraz strategije suočavanja usmjerene problemu dok izostanak aktivnog traženja posla može predstavljati obje vrste strategija (i one usmjerene problemu i one usmjerene emocijama). Osoba koja ne traži posao može biti rezignirana, razočarana te odustati od traženje posla i usmjeriti se na emocionalno suočavanje kako bi pokušala ublažiti emocionalne poteškoće koje osjeća. S druge strane, osoba možda ne traži posao zato što prikuplja informacije o mogućnostima povratka na staro radno mjesto i planira se vratiti starom poslu.

* * *

U ovom istraživanju pokušali smo utvrditi kako se na temelju iskazanih načina suočavanja sa stresom i eksternalne orijentacije može predvidjeti spremnost na ponašanje usmjereno dobivanju stalnog radnog mjesta.

2 CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

2.1 Cilj istraživanja

Nezaposlenost predstavlja stresno iskustvo za većinu ljudi jer ugrožava zadovoljenje osnovnih životnih potreba, ali i viših potreba za samopoštovanjem, poštovanjem od drugih itd. Osobe za koje nezaposlenost predstavlja stresno iskustvo nastojat će podnijeti ili smanjiti zahtjeve situacije koristeći neke od strategija suočavanja sa stresom.

Pronalaženje stalnog radnog mjesta jedan je od osnovnih životnih ciljeva svake nezaposlene osobe. Brzina ostvarenja tog cilja ovisi o mnogim faktorima, no jedan od osnovnih je količina uloženog truda i ponašanje usmjereno dolaženju do njega. Specifična problematika traženja posla u Hrvatskoj gdje dobivanje stalnog radnog mjesta često zahtjeva veliku razinu fleksibilnosti u ponašanju i prilagodbe⁵, no nisu se svi pojedinci spremni dovoljno prilagoditi. Ta spremnost ovisi o nizu faktora, od osobina pojedinca i motiva za dobivanje radnog mjesta, preko njegovih procjena o koristima koje određeno ponašanje može donijeti do procjena negativnih posljedica određenih ponašanja usmjerenih dobivanju stalnog radnog mjesta.

Predviđanje ponašanja predstavlja jedan od osnovnih ciljeva psihologije, no često je samo ponašanje teško ili nemoguće zahvatiti istraživanjima te je potrebno pronaći njegovu alternativu. S obzirom na velik broj empirijskih nalaza koji pokazuju kako je spremnost na ponašanje visoko povezana sa stvarnim ponašanjem i predstavlja jednu od njegovih osnovnih determinanti, u istraživanjima se ona često koristi kao zamjena mjere ponašanja.

Cilj provedenog istraživanja bio je provjeriti može li se na temelju poznavanja eksterne orijentacije pojedinca i iskazanih strategija suočavanja sa stresom uzrokovanim nezaposlenošću predvidjeti njegova spremnost na ponašanje usmjereno dobivanju stalnog radnog mjesta.

⁵ Česti su slučajevi da, unatoč velikoj stopi nezaposlenosti, poslodavci godinama pokušavaju popuniti prazna radna mjesta zbog nedovoljnog broja osoba određenih zanimanja u nekom geografskom području (npr. na otocima) ili općenitog manjka osoba određene profesije (npr. zanimanja u brodogradnji).

2.2 Problemi istraživanja i hipoteze

Navedeni istraživački ciljevi bili su osnova za formiranje tri osnovna problema istraživanja i njima pripadajućih hipoteza:

Prvi problem bio je ispitati postoji li povezanost između različitih načina suočavanja nezaposlenih osoba i njihove ekternalnosti.

Eksternalno orijentirane osobe uzroke događaja te vlastitih uspjeha i neuspjeha vide u vanjskim činiteljima izvan njihove kontrole. Mogućnost kontrole stresnog događaja je jedan od osnovnih faktora pri odabiru načina suočavanja pri čemu se u slučaju procijenjene niske mogućnosti kontrole odabiru načini suočavanja usmjereni na emocije dok se u situacijama s visokom mogućnošću kontrole odabire problemu usmjereno suočavanje. S obzirom na to da se skalom ekternalnosti mjeri općenita pojedinačna percepcija mogućnosti kontrole događaja u njegovoj okolini, opravdano je pretpostaviti sljedeće:

H1: Osobe koje postižu više rezultate na skali ekternalnosti u većoj će mjeri koristiti emocijama usmjerene strategije suočavanja sa stresom izazvanim nezaposlenošću.

H2: Osobe koje postižu niže rezultate na skali ekternalnosti u većoj će mjeri koristiti problemu usmjerene strategije suočavanja sa stresom izazvanim nezaposlenošću.

U okviru drugog problema pokušalo se utvrditi kako se na temelju ekternalnosti mogu predvidjeti namjere ponašanja nezaposlenih osoba usmjerenih dobivanju stalnog radnog mjesta.

Uvjerenje osobe o tome koliko su njena ponašanja, uspjesi i neuspjesi te događaji oko nje pod njenom vlastitom kontrolom mogu izravno utjecati na ponašanje te osobe u danim situacijama. Tako će osobe koje smatraju da svojim postupcima mogu promijeniti ishode određenih događaja (internalno orijentirani) uložiti napore u ponašanje usmjereno kontroli situacije i okretanju njenog ishoda u svoju korist, dok eksternalno orijentirane osobe neće ulagati takve napore smatrajući kako je ishod događaja uvjetovan vanjskim činiteljima. Pod pretpostavkom da se ovakav obrazac može primijeniti i na ponašanje

nezaposlenih usmjereno dobivanju stalnog radnog mjesta, formirana je su sljedeća hipoteza:

H3: Osobe koje postižu niže rezultate na skali eksternalnosti pokazivat će veću spremnost na ponašanje usmjereno dobivanju stalnog radnog mjesta.

Treći problem obuhvaćao je provjeru kako se na temelju načina suočavanja sa stresom mogu predvidjeti namjere ponašanja nezaposlenih osoba usmjerenih dobivanju stalnog radnog mjesta.

Iskazani načini suočavanja sa stresom u svojoj osnovi sadrže percepciju pojedinca o tome koje strategije koristi u svom nastojanju da se suoči sa stresom koji u određenom trenutku doživljava. Prema Lazarusovom modelu, postoje dvije osnovne skupine strategija suočavanja sa stresom – one usmjerene na problem i one usmjerene emocijama. Kako je već navedeno, osobe koje mogućnost vlastitog utjecaja na situaciju procijene niskom, koristit će emocijama usmjereno suočavanje što znači da će se usmjeriti na pokušaje reguliranja vlastitih emocija. S druge strane, osobe koje procijene da je njihova mogućnost kontrole situacije visoka, koristit će problemu usmjereno suočavanje odnosno ulagat će napore u izvođenje akcija za koje procijene da im mogu pomoći u rješavanju problema. Prema tome, strategije suočavanja sa stresom odražavaju počinčeva općenita usmjerenja u pokušajima rješavanja problema ili ublažavanja negativnih utjecaja stresora te se činilo opravdanim pretpostaviti sljedeće:

H4: Osobe koje češće koriste problemu usmjerene strategije suočavanja, pokazivat će veću spremnost na ponašanje usmjereno dobivanju stalnog radnog mjesta.

H5: Osobe koje češće koriste emocijama usmjerene strategije suočavanja, pokazivat će manju spremnost na ponašanje usmjereno dobivanju stalnog radnog mjesta.

3 METODA ISTRAŽIVANJA

3.1 Instrumentarij

Instrumenti korišteni u istraživanju mogu se podijeliti u dvije osnovne skupine. Prvu skupinu čine skale za odabir ispitanika kojima se pokušalo što bolje utvrditi koje od ispitanih osoba osjećaju stres zbog svoje nezaposlenosti, a drugu one korištene za dobivanje odgovora na postavljene probleme.

3.1.1 Skale za odabir ispitanika

Kako bi se uvjerali da su svi ispitanici uzeti u uzorak upravo oni koji nezaposlenost doživljavaju stresnom (odnosno, oni za koje je uopće moguće govoriti o suočavanju sa stresom uzrokovanim nezaposlenošću), za svakog od njih formirali smo vrijednost intenziteta pritiska koji osjećaju zbog svoje nezaposlenosti. Intenzitet pritiska izveli smo iz intenziteta aspiracija (rezultat na skali aspiracija) i očekivanja (rezultat na skali očekivanja).

Skala aspiracija

Intenzitet aspiracija operacionaliziran je pomoću skale od sedam čestica konstruirane u okviru istraživanja "Anomija pojedinih socijalnih grupa suvremenog hrvatskog društva":

- 1. Pitanje mog zaposlenja tj. dobivanje stalnog radnog mjesta primjereno mojem profesiji ili kvalifikacijama čini mi se posebno važnim.*
- 2. U životu i nije važno imati stalno radno mjesto.*
- 3. Svi ostali problemi čine se manje važnima kada ih usporedim s problemom mog zapošljavanja.*
- 4. U meni postoji jaka želja da nađem stalno radno mjesto.*
- 5. Čini mi se da živim sasvim dobro i bez stalnog radnog mjesta.*
- 6. Pronaći bili kakvo stalno radno mjesto smatram trenutno najvažnijom stvari u mom životu.*
- 7. Moj život bi se u potpunosti promijenio kada bih pronašao/la stalni posao.*

Za svaku od ovih tvrdnji ispitanici su procjenjivali koliko se s njome slažu odnosno koliko je ona točna na skali od 1 do 5 gdje je 1 značilo potpuno netočno, a 5 potpuno točno. Budući da su čestice odabrane na način da neke odražavaju izrazitu važnost stalnog radnog mjesta dok je druge poriču, visok stupanj slaganja (ocjene 4 i 5) s nekim tvrdnjama (T1, T3, T4, T6 i T7) označavao je visoke

aspiracije dok je u tvrdnjama T2 i T5 visoke aspiracije odražavao nizak stupanj slaganja odnosno neslaganje (ocjene 1 i 2). U svrhu dobivanja smislenog kompozitnog rezultata za potrebe daljnjih analiza procjene na česticama T2 i T5 su rotirane tako da viša ocjena znači viši intenzitet aspiracija⁶. Nakon toga formiran je ukupni rezultat intenziteta aspiracija kao aritmetička sredina procjena na svih sedam čestica. Viša vrijednost takvog kompozitnog rezultata označava viši intenzitet aspiracija (teoretski raspon 1-5).

Ovom skalom prvenstveno se propitivala važnost koju stalno radno mjesto ima za pojedinca odnosno važnost stalnog radnog mjesta kao cilja kojem pojedinac teži, a upotrijebljena je kao jedan od pokazatelja stresa. Naime, Lazarus i Folkman (prema Arambašić, 1996) smatraju kako stres rezultira iz svjesne procjene osobe o tome da je njen odnos s okolinom poremećen. Središnje mjesto u tom modelu, kako je i ranije navedeno, zauzimaju procjena važnosti i značenja događaja (kognitivna procjena koja je, u pravilu, subjektivna) te procjena mogućnosti utjecaja na događaj odnosno procjena vjerojatnosti pozitivnog ishoda tog događaja (u našem slučaju ostvarenja cilja). Procjena važnosti događaja obuhvaćana je skalom aspiracija dok je drugi element modela obuhvaćen skalom očekivanja.

Skala očekivanja

Skalom očekivanja pokušalo se izmjeriti kakva su očekivanja nezaposlenih vezana uz dobivanje stalnog radnog mjesta odnosno kakva je njihova procjena vjerojatnosti ostvarenja tog cilja. Visina očekivanja operacionalizirana je u okviru istraživanja "Anomija pojedinih socijalnih grupa suvremenog hrvatskog društva" pomoću skale od pet čestica/tvrdnji:

1. *Čvrsto sam uvjeren da ću uskoro pronaći prikladan stalan posao*
2. *Procjenjujem da su moje šanse da na propisan način nađem adekvatno stalno radno mjesto veoma visoke*
3. *Sa sigurnošću očekujem da ću u doglednoj budućnosti pronaći neki posao*
4. *Čini mi se da nikada neću naći posao*
5. *Osobe mog obrazovanja, profesije, dobi, radnog staža izrazito su tražene na tržištu rada u mom mjestu.*

⁶ Rotacija je napravljena na način da ocjena 1 postaje 5, 2 postaje 4, 3 ostaje 3, 4 postaje 2, a 5 postaje 1.

Način odgovaranja ponovo se sastojao u procjeni slaganja/točnosti svake pojedine tvrdnje na skali Likertovog tipa (skala od 1 do 5 gdje je 1 značilo potpuno netočno, a 5 potpuno točno). Budući da je jedna od tvrdnji (T4) odražavala nizak stupanj očekivanja (uvjerenja u ostvarenje cilja), a sve ostale visok, procjene koje su ispitanici dali za tu tvrdnju rotirane su kako bi na kraju svi rezultati imali isto značenje (viša ocjena – veća subjektivna procjena vjerojatnosti ostvarenja cilja)⁷. Kako bi se dobio jedinstven rezultat subjektivne procjene vjerojatnosti ostvarenja cilja (očekivanja) formiran je ukupni rezultat očekivanja kao aritmetička sredina procjena na svih pet čestica. Viša vrijednost takvog kompozitnog rezultata označava viša očekivanja (teoretski raspon 1-5).

* * *

Intenzitet pritiska definiran je kao razlika između intenziteta aspiracija i očekivanja ($P=A-O$). Teoretski raspon ovako izračunatog pritiska kreće se između -4 i 4. Negativne vrijednosti i nula označavaju izostanak pritiska dok pozitivan rezultat (veći od nule) predstavlja postojanje pritiska (što je ta vrijednost veća pritisak je intenzivniji). Objasnjenje teorijske osnove ovakvog formiranja rezultata i njihovog značenja biti će prikazano prilikom opisa postupka odabira ispitanika koji su ušli u konačni uzorak.

3.1.2 Skale za dobivanje odgovora na probleme istraživanja

Skala strategija suočavanja sa stresom

Za potrebe ispitivanja suočavanja sa stresom uzrokovanim situacijom nezaposlenosti korištena je skala razvijena u sklopu istraživanja "Anomija pojedinih socijalnih grupa suvremenog hrvatskog društva". Skala strategija suočavanja sa stresom preuzeta je iz Lazarusovog modela. Lazarusova općenita skala suočavanja sa stresom koja predstavlja sedam faktora suočavanja modificirana je za problem nezaposlenosti. Pritom su korištene još dvije modificirane Lazarusove skale prilagođene hrvatskim uvjetima (Arambašić, 1994.; Buško, 1995.). U skali korištenoj u ovom istraživanju neka su pitanja jednostavno preuzeta iz ranije konstruiranih skala (Arambašić, 1994.; Buško, 1995.), druga su jednostavno modificirana za problem nezaposlenosti dok su ostala, koja su bila potpuno neprimjenjiva za ispitivani problem, zamijenjena potpuno novim pitanjima u skladu sa subskalom kojoj bi trebala pripadati.

⁷ Rotacija je napravljena na način da ocjena 1 postaje 5, 2 postaje 4, 3 ostaje 3, 4 postaje 2, a 5 postaje 1.

Konačna skala sadržavala je 53 tvrdnje⁸ koje su preuzete i modificirane tako da, u skladu s Lazarusovim modelom, predstavljaju 7 faktora suočavanja: orijentacija ka problemu, reinterpetacija, priželjkivanje, fatalizam, izražavanje emocija, potiskivanje/izbjegavanje i traženje socijalne podrške. Svaki od faktora opisan je nizom tvrdnji.

Ispitanici su trebali procijeniti koliko često su u posljednja 3 mjeseca koja su prethodila istraživanju koristili svaki od načina suočavanja navedenih u tvrdnjama odnosno koliko često su se u ta tri mjeseca ponašali i/ili razmišljali na način naveden u tvrdnji. Skala procjene sastojala se od četiri stupnja (1=nikad, 2=rijetko, 3=ponekad, 4=često). Ovakva skala procjena odabrana je umjesto uobičajene skale intenziteta koja se koristi u slučajevima zadane specifične stresne situacije zbog specifičnosti nezaposlenosti kao dugotrajnog problema koji uzrokuje kontinuirano stanje stresa. Dakle, s obzirom na to da se ne radi o specifičnom događaju koji bi se mogao opisati kao specifična situacija (npr. trenutak gubitka radnog mjesta) već o kontinuiranom nizu situacija i problema, izabrana je skala čestine jer je ona u takvim situacijama primjerenija (Buško, 1995.).

Iako su svi ispitanici odgovarali na svih 53 čestice skale strategija suočavanja sa stresom koja je apriori postavljena pretpostavljajući 7 faktora suočavanja, zbog promjena koje je skala doživjela u prilagođavanju ispitivanoj populaciji, bilo je potrebno ponovo provjeriti njenu dimenzionalnost i odrediti način formiranja rezultata na pojedinim dimenzijama kako bi se što preciznije odgovorilo na postavljane probleme.

U tu svrhu provedena je faktorska analiza metodom zajedničkih faktora uz Kaiser-Guttmanov kriterij za određivanje broja značajnih faktora i uz Varimax rotaciju za dobivanje jednostavne strukture. Prema Kaiser-Guttmanovom kriteriju ekstrahirano je 15 faktora čiji je karakteristični korijen bio veći od jedan, a kojima je objašnjeno 62,39% varijance. No, velik broj faktora koji objašnjavaju relativno mali postotak varijance i neinterpretabilnost dobivenog rješenja, nagnali su me da potražim jednostavniji i interpretabilniji broj faktora što je učinjeno inspekcijom SCREE dijagrama. Iz dijagrama se grubo može odrediti kako se skala sastoji od pet značajnih faktora koji objašnjavaju 37,75% (nakon petog faktora,

⁸ primijenjena skala prikazana je u Prilogu

karakteristični korijeni padaju vrlo nisko i promjene vrijednosti karakterističnih korijena su male).

Nakon određivanja broja faktora provedena je faktorska analiza metodom zajedničkih faktora uz Varimax rotaciju i unaprijed zadani broj od pet faktora. To je predstavljalo prvi korak u određivanju načina formiranja skalnih rezultata. Inspekcija matrice faktorske strukture pokazala je kako neke čestice imaju vrlo niska zasićenja na faktorima ili relativno visoka zasićenja na više od jednog faktora. U drugom koraku izbačeno je 19 tvrdnji čija maksimalna zasićenja na jednom od faktora nisu prelazila 0,35 te one koje su imale relativno visoka zasićenja na više od jednog faktora nakon čega je ponovo provedena identična faktorska analiza uz zadanih pet faktora na preostalih 34 čestice (u ovom skupu čestica s pet faktora bilo je moguće objasniti 43,81% varijance). Budući da su se zasićenja pojedinih čestica na faktorima ponešto promijenila u novom skupu varijabli, izbačene su još dvije čestice koje su u ovom skupu imale relativno visoka zasićenja na više od jednog faktora te je ponovo provedena ista faktorska analiza. Inspekcijom matrice faktorske strukture utvrđeno je kako faktor s najmanjim brojem čestica sadrži četiri tvrdnje/varijable. Budući da je, zbog utjecaja diskriminativnosti varijabli na koeficijent korelacije, važno da sve subskale imaju jednak broj čestica (veći broj čestica u pravilu znači i veći broj različitih rezultata u kompozitnoj varijabli i time veću diskriminativnost kompozita), u trećem smo koraku za svaki od pet faktora odabrali po četiri varijable koje imaju najviša zasićenja na svakom od njih, a istovremeno nemaju visoke korelacije s preostalim faktorima.

Tako je konačna skala formirana od dvadeset čestica, po četiri na svakoj od pet faktora – subskala za koje su odabrana imena: izražavanje emocija, planiranje i izvođenje akcija, pasivno usmjeravanje na emocije (pasivizacija), mirenje sa sudbinom i reinterpretacija. Pomoću ovih pet faktora moguće je objasniti 56,32% ukupne varijance zadržanih 20 čestica. U Tablici 3.1.2a prikazane su tvrdnje koje čine svaki od faktora, njihova faktorska opterećenja te pouzdanosti subskala određene pomoću Cronbachovog alfa koeficijenta.

Rezultat na svakom od faktora određen je kao aritmetička sredina procjena na svim česticama koje čine subskalnu koja određuje taj faktor (teoretski raspon 1-4).

Tablica 3.1.2a – Izgled konačne skale strategija suočavanja sa stresom – prikaz po faktorima uz faktorska opterećenja čestica i pouzdanost svake od subskala

<i>Subskala / Faktor</i>	<i>Tvrdnja</i>	<i>Faktorsko opterećenje</i>	<i>Crombachov alfa koeficijent</i>
<i>izražavanje emocija</i>	<i>Kad mi je bilo teško to sam i pokazivao</i>	0,754	0,788
	<i>Otvoreno sam pokazivao/la svoje osjećaje</i>	0,684	
	<i>Razgovarao/la sam s nekim o svojim osjećajima</i>	0,647	
	<i>Razgovarao/la sam s nekim tko mi stvarno može pomoći da se osjećam bolje</i>	0,617	
<i>planiranje i izvođenje akcija</i>	<i>Vrlo odlučno i svom silom nastojao/la sam se zaposliti</i>	0,668	0,722
	<i>Pokušavao/la sam na različite načine riješiti svoju nezaposlenost</i>	0,658	
	<i>Usredotočio/la sam se na korake koji bi mi mogli pomoći da nađem posao</i>	0,588	
	<i>Pokušavao/la sam raščlaniti svoj položaj kako bih ga bolje shvatio/la</i>	0,572	
<i>pasivno usmjeravanje na emocije (pasivizacija)</i>	<i>Nisam mogao/la vjerovati da se to što sam nezaposlen/a zaista meni događa</i>	0,712	0,710
	<i>Pokušavao/la sam pronaći način da se smirim</i>	0,675	
	<i>Želio/la sam da se mogu drugačije osjećati</i>	0,493	
	<i>Zamišljao/la sam ili sanjario/la o nekom boljem mjestu i vremenu od onog u kojem sam se zatekao/la</i>	0,436	
<i>mirenje sa sudbinom</i>	<i>Smatrao/la sam da će vrijeme učiniti svoje – valja samo čekati</i>	0,659	0,687
	<i>Pomirio/la sam se sa sudbinom i čeka/la što će se dogoditi</i>	0,643	
	<i>Nadao/la sam se da će neko čudo riješiti moj problem nezaposlenosti</i>	0,556	
	<i>Mirio/la sam se s mojom situacijom nezaposlenosti jer tu ništa ne mogu učiniti</i>	0,498	
<i>reinterpretacija</i>	<i>Nastojao/la sam tu svoju nezaposlenost sagledati sa svjetlije strane</i>	0,749	0,663
	<i>Nastojao/la sam ovu situaciju nezaposlenosti sagledati kao vrijedno životno iskustvo</i>	0,566	
	<i>Pokušavao/la sam problem sagledati iz drugog kuta kako bih se bolje osjećao/la</i>	0,514	
	<i>Nastojao/la sam pronaći nešto dobro u svemu tome</i>	0,493	

Skala eksternalnosti

Za potrebe ispitivanja vanjskog lokusa kontrole korištena je Bezinovićeva skala eksternalnosti (Bezinović, 1990). Ova skala mjeri samo eksternalni pol lokusa kontrole. Sadržaj tvrdnji u skali odražava fatalističku orijentaciju osobe (sve u životu predodređeno je, rezultat sudbine, dobre ili loše sreće). Ispitanici su za svaku tvrdnju na ljestvici Likertovog tipa od 1 do 5 trebali procijeniti koliko se slažu s njom odnosno u kojoj mjeri je smatraju točnom ili netočnom⁹. Skala je konstruirana kao jednodimenzionalna (homogena) i mjeri jedan faktor (Bezinović, 1990.), a takvu je karakteristiku pokazala i na našem uzorku što je potvrđeno faktorskom analizom čestica kojom je ekstrahiran jedan faktor (dva su faktora imala karakteristični korijen veći od 1, no kod drugog faktora on je iznosio 1,056 što je višestruko manje od prvog koji je iznosio 4,308 i jedva dovoljno da se zadovolji Kaiser-Guttmanov kriterij te je on zanemaren). Bezinovićeva skala eksternalnosti zajedno s faktorskim opterećenjima na jednom ekstrahiranom faktoru i koeficijentom pouzdanosti skale prikazana je u Tablici 3.1.2.b.

Tablica 3.1.2b – Skala eksternalnosti – prikaz uz faktorska opterećenja čestica i pouzdanost skale

<i>Tvrdnja</i>	<i>Faktorsko opterećenje</i>	<i>Crombachov alfa koeficijent</i>
<i>U mnogim slučajevima čini mi se da sudbina određuje što će mi se dogoditi</i>	0,673	0,850
<i>U životu dobro prolaze oni ljudi koji su za to predodređeni</i>	0,665	
<i>Većina događaja u mom životu je unaprijed određena</i>	0,644	
<i>Loše stvari u životu mi se dešavaju jer nemam sreće</i>	0,606	
<i>Što se treba dogoditi i dogodit će se</i>	0,599	
<i>Bez obzira na ono što ja radim tog dana, dan će dobro završiti ako je dobro započeo</i>	0,395	
<i>Neki ljudi su naprosto rođeni sretni</i>	0,661	
<i>Bez obzira što učinim da to spriječim, ono loše što se treba dogoditi i dogodit će se</i>	0,690	
<i>Veoma često slučajnosti određuju tok mog života</i>	0,510	
<i>Ne treba planirati previše, jer je ono što mi se događa samo je rezultat dobre ili loše sreće</i>	0,578	

⁹ Iako Bezinović (1990.) predlaže ljestvicu od 0-4, zbog konzistentnosti s ostalim primijenjenim mjernim ljestvicama, potpuno neslaganje predstavljala je procjena 1, a potpuno slaganje (zbog poštivanja 5 stupnjeva) procjena 5.

Rezultat na svakom od faktora određen je kao aritmetička sredina procjena na svim česticama skale (teoretski raspon 1-5)¹⁰.

Skala spremnosti na ponašanje

U ovom istraživanju nismo bili u mogućnosti zahvatiti stvarno ponašanje ljudi zbog više razloga poput nedostatka vremena (promatranje stvarnog ponašanja zahtijevalo bi duži vremenski period praćenja pojedinaca), velikog angažmana ispitanika (koji bi morali izvještavati o svom ponašanju) i, što je najvažnije, nemogućnosti zahvaćanja nekih od vrsta ponašanja poput nelegitimnih akcija podmićivanja ili akcija koje se ne bi dogodile zbog nepostojanja uvjeta (npr. preseljenje u drugi grad zbog dobivanja posla ne bismo mogli zahvatiti jer mnogima ne bi bio ponuđen posao u drugom gradu). Zbog toga smo pribjegli ispitivanju spremnosti na ponašanje odnosno namjera ponašanja kao najboljeg prediktora stvarnog ponašanja. Naime, kako smatraju Fishbein i Ajzen (1975. prema Pennington 1997.), ponašanje je moguće uspješno predviđati samo uz poznavanje stavova prema specifičnom ponašanju i namjera izvođenja tog ponašanja (odnosno spremnosti na ponašanje).

Skala spremnosti na različita ponašanja usmjerena dobivanju stalnog radnog mjesta konstruirana je u okviru istraživanja "Anomija pojedinih socijalnih grupa suvremenog hrvatskog društva". Skala je konstruirana s namjerom obuhvaćanja što više različitih načina na koje nezaposleni pokušavaju riješiti svoj problem nezaposlenosti te je dobivena vrlo heterogena skala koja je uključivala uobičajene legitimne akcije (javljanje na Zavod za zapošljavanje, javljanje na natječaje), akcije koje zahtijevaju dodatan napor (prekvalifikacija, preseljenje u drugi grad i dr.) te nelegitimne, protuzakonite akcije (davanje mita, krivotvorenje svjedodžbi i dr.). Ukupno je konstruirano 11 tvrdnji o spremnosti na različite vrste ponašanja¹¹, a ispitanici su za svaku tvrdnju trebali procijeniti koliko se s njom slažu odnosno u kojoj mjeri je smatraju točnom. Procjene su davali na skali od 1 do 5 gdje 1 znači potpuno netočno, a 5 potpuno točno.

¹⁰ Iako Bezinović (1990.) predlaže formiranje ukupnog rezultata kao jednostavnu linearnu kombinaciju procjena na svim česticama, u ovom istraživanju iskorištena je aritmetička sredina zbog ujednačavanja varijance svih kompozita koji ulaze u daljnje analize.

¹¹ Cjelokupna skala spremnosti na ponašanje prikazana je u Prilogu

S obzirom na to da je riječ o novokonstruiranoj skali, provjerena je njena dimenzionalnost kako bi se utvrdilo na koji način možemo podijeliti vrste ponašanja usmjerene dobivanju stalnog radnog mjesta koje su obuhvaćene ovim istraživanjem. Dimenzionalnost skale provjerena je faktorskom analizom metodom zajedničkih faktora uz Kaiser-Guttmanov kriterij za određivanje broja značajnih faktora i uz Varimax rotaciju za dobivanje jednostavne strukture. Prema Kaiser-Guttmanovom kriteriju ekstrahirana su 4 faktora čiji je karakteristični korijen bio veći od jedan, a kojima je objašnjeno 63,74% varijance. Dvije od jedanaest čestica imale su niske korelacije sa svim faktorima te su izbačene iz daljnjih analiza, a na preostalim česticama ponovo je provedena faktorska analiza kojom su ponovo ekstrahirana četiri faktora sastavljena od istih tvrdnji kao u prethodnoj analizi. Pomoću ekstrahiranih faktora bilo je moguće objasniti 73,55% varijance devet zadržanih čestica. Od devet čestica formirane su četiri subskele koje predstavljaju četiri faktora: koruptivno ponašanje, prihvaćanje posla u drugom gradu, prihvaćanje radnog mjesta van struke i kvalifikacije te uobičajene akcije.

U Tablici 3.1.2c prikazane su tvrdnje koje čine svaki od faktora, njihova faktorska opterećenja te pouzdanosti subskala određene pomoću Cronbachovog alfa koeficijenta.

Rezultat na svakom od faktora određen je kao aritmetička sredina procjena na svim česticama koje čine subskalu koja određuje taj faktor (teoretski raspon 1-5).

Tablica 3.1.2a – Izgled konačne skale namjera ponašanja – prikaz po faktorima uz faktorska opterećenja čestica i pouzdanost svake od subskala

<i>Subskala / Faktor</i>	<i>Tvrdnja</i>	<i>Faktorsko opterećenje</i>	<i>Crombachov alfa koeficijent</i>
<i>koruptivno ponašanje</i>	<i>Kada bih sutra došao/la u situaciju u kojoj određena osoba (npr. direktor) traži mito kao protuuslugu da me zaposli, pristao/la bih da mu dam mito.</i>	0,852	0,791
	<i>Ponudio/la bih mito nekoj ključnoj osobi kada bih procijenio/la da će mi taj čin osigurati stalan posao</i>	0,848	
	<i>Spreman/a sam potegnuti vezu da me se zaposli preko poznanika/rođaka, neovisno o tome ima li boljih kandidata od mene.</i>	0,546	
<i>prihvatanje posla u drugom gradu</i>	<i>Pristao/la bih na radno mjesto u drugom gradu, čak i da svaki dan moram dugo putovati na posao</i>	0,808	0,780
	<i>Mislim da bih se mogao/la odseliti i u drugi grad samo da se zaposlim</i>	0,752	
<i>prihvatanje radnog mjesta van struke i kvalifikacije</i>	<i>Otišao/la bih na prekvalifikaciju kad bih bio/la siguran/a da ću se na taj način zaposliti</i>	0,577	0,525
	<i>Pristao/la bih se zaposliti na radnom mjestu koje je nižeg ranga nego što su moje kvalifikacije i obrazovanje</i>	0,558	
<i>uobičajene akcije.</i>	<i>U pokušaju pronalaženja posla i dalje ću kontaktirati sa svojim referentom na Zavodu za zapošljavanje</i>	0,681	0,620
	<i>I dalje ću se javljati na natječaje prikladne mojem zanimanju i obrazovanju kako bih pronašao/la posao</i>	0,659	

3.2 Odabir ispitanika i provedba istraživanja

Podaci koji su korišteni u ovom istraživanju prikupljeni su u sklopu šireg istraživanja "Anomija pojedinih socijalnih grupa suvremenog hrvatskog društva" provedenog tijekom travnja 2002. godine. U originalnom istraživanju sudjelovalo je 396 ispitanika, no zbog specifičnih potreba ovog rada, zadržano je 242 ispitanika koji su odgovarali unaprijed zadanim kriterijima. Kriteriji odabira ispitanika u konačni uzorak bit će prikazani kasnije.

3.2.1 Inicijalni odabir uzorka

Plan uzorka koji je trebao biti korišten u istraživanju napravljen je u skladu s podacima o strukturi nezaposlenih u Republici Hrvatskoj i načinu rada područnih ureda Zavoda za zapošljavanje kako bi se dobio što reprezentativniji uzorak nezaposlenih osoba, ali isto tako poštujući tehnička ograničenja provedbe istraživanja. Tehnička ograničenja odnosila su se na nemogućnost zahvaćanja svih nezaposlenih, već samo onih registriranih u Hrvatskom zavodu za zapošljavanje (HZZ) te na nemogućnost zahvaćanja svih područnih ureda HZZ. Stoga je odlučeno da se odaberu dva područja na kojima će se vršiti istraživanje – Zagreb i Šibenik. Ova dva grada odabrana su jer predstavljaju dvije krajnosti u problemu nezaposlenosti; Zagreb je odabran kao županija-grad s najmanjom stopom nezaposlenosti, a Šibenik kao predstavnik županije s gotovo najvećom (jedina županija s većom stopom nezaposlenosti bila je Vukovarsko-Srijemska, no ona nije uzeta u uzorak zbog specifične situacije na tom području). Podaci o stopama nezaposlenosti po županijama u posljednjih 5 godina prikazani su u Tablici 3.2.1a.

Tablica 3.2.1.a – Prikaz stopa nezaposlenosti u različitim županijama u posljednjih 5 godina

Županija	% nezaposlenih osoba				
	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.
Zagrebačka	17,4	20,6	24,0	25,2	26,3
Krapinsko-zagorska	12,5	16,0	19,6	19,5	20,9
Sisačko-moslavačka	24,3	26,9	30,8	33,2	34,9
Karlovačka	26,6	29,1	31,7	31,6	32,6
Varaždinska	13,2	16,6	17,3	17,1	17,7
Koprivničko-križevačka	12,7	15,5	17,4	18,5	19,9
Bjelovarsko-bilogorska	21,4	24,7	27,6	28,5	29,8
Primorsko-granska	15,6	17,1	18,6	17,9	18,2
Ličko-senjska	21,5	22,8	25,2	25,7	28,3
Virovitičko-podravska	19,4	23,2	26,8	29,6	32,4
Požeško-slavonska	19,9	23,7	25,8	27,0	29,0
Brodsko-posavska	27,4	30,4	32,3	33,6	35,0
Zadarska	26,3	28,4	30,0	29,9	30,4
Osječko-baranjska	22,0	26,7	29,8	29,6	31,2
Šibensko-kninska	33,1	35,6	38,1	36,8	38,2
Vukovarsko-srijemska	31,9	37,1	40,9	39,0	40,7
Splitsko-dalmatinska	23,4	26,5	28,4	28,3	29,3
Istarska	12,8	14,2	14,6	14,5	15,1
Dubrovačko-neretvanska	19,3	21,6	22,3	23,3	25,1
Međimurska	15,7	17,6	18,7	17,9	19,1
Grad Zagreb	7,6	9,0	11,2	11,2	11,3
UKUPNO HRVATSKA	17,1	19,6	21,5	22,0	22,9

Nadalje, kako bi dobili što reprezentativniji uzorak nezaposlenih iz ova dva grada, raspitali smo se o procedurama prijave i dolazaka nezaposlenih u područne urede. Svaka nezaposlena osoba mora se javiti svom referentu u Zavod za zapošljavanje jednom mjesečno kako bi ostala u evidenciji. Referenti su podijeljeni prema strukama tako da svaki od njih prima samo nezaposlene određene stručne spreme i vrste zanimanja. Kako bi povećali vjerojatnost reprezentativnosti uzorka zamolili smo sve referente da svaku petu (u Zagrebu) odnosno svaku drugu (u Šibeniku) osobu koja se taj dan prijavila zamole da

sudjeluje u istraživanju. Na ovaj način pokušalo se uravnotežiti nezaposlene različitih strukovnih profila tako da se dobije omjer približan onom koji je prisutan u populaciji. Ispitivanje je vršeno nekoliko puta u toku cijelog mjeseca (u Zagrebu u tri, a u Šibeniku u osam navrata) kako bi se izbjegao utjecaj dana u mjesecu (početak-sredina-kraj) u kojem se nezaposleni prijavljuju u Zavodu za zapošljavanje.

Na početku je planiran uzorak od 250 ispitanika u svakom gradu (ukupno 500 ispitanika) koji bi bili odabrani slučajnim izborom kako je opisano ranije. Realizirani uzorak značajno je odstupio od planiranog zbog velikog broja odbijanja (u Zagrebu je ispitano 220, a u Šibeniku 176 nezaposlenih osoba; ukupno N=396). Struktura realiziranog uzorka uz usporedbu s podacima o karakteristikama populacije nezaposlenih osoba u Hrvatskoj prikazana je u tablicama 3.2.1.b do 3.2.1.d.

Tablica 3.2.1.b – Struktura nezaposlenih po spolu u uzorku i populaciji
(N_{uzorak}=396)

<i>Spol</i>	<i>% u uzorku</i>	<i>% u populaciji¹²</i>
<i>muškarci</i>	39,9	45,9
<i>žene</i>	58,8	54,1
<i>nepoznato</i>	1,3	0,0

Tablica 3.2.1.c – Struktura nezaposlenih po dobi u uzorku i populaciji
(N_{uzorak}=396)

<i>Dob</i>	<i>% u uzorku</i>	<i>% u populaciji⁹</i>
<i>do 25 godina</i>	28,0	25,3
<i>26-35 godina</i>	28,5	26,5
<i>36-45 godina</i>	20,5	23,2
<i>46-55 godina</i>	13,9	19,9
<i>više od 55 godina</i>	3,0	5,1
<i>nepoznato</i>	6,1	0,0

¹² podaci za travanj 2002; Izvor: HZZ – Internetske stranice (www.hzz.hr)

Tablica 3.2.1.d – Struktura nezaposlenih po obrazovanju u uzorku i populaciji ($N_{uzorak}=396$)

<i>Stupanj obrazovanja</i>	<i>% u uzorku</i>	<i>% u populaciji⁹</i>
<i>osnovna škola ili manje</i>	<i>14,9</i>	<i>35,2</i>
<i>dvo ili trogodišnja škola za KV i VKV</i>	<i>14,1</i>	<i>34,0</i>
<i>srednja škola</i>	<i>51,3</i>	<i>23,9</i>
<i>viša škola</i>	<i>9,1</i>	<i>3,1</i>
<i>visoka škola, fakultet</i>	<i>9,3</i>	<i>3,7</i>
<i>nepoznato</i>	<i>1,3</i>	<i>0,0</i>

Kao što je vidljivo iz tablica, realizirani uzorak po svojim obilježjima odstupa od populacije. Nezaposleni koji su pristali na razgovor obrazovaniji su od prosjeka populacije nezaposlenih (u uzorku ima veći broj onih sa srednjom, višom i visokom stručnom spremom nego u populaciji. Ovakvo odstupanje od populacijskih vrijednosti prvenstveno je rezultat odabira uzorka iz gradova jer je poznato da je urbana populacija nešto obrazovanija od ruralne, a poseban doprinos tome predstavlja velik broj ispitanika iz Zagreba čiji stanovnici imaju najvišu prosječnu razinu obrazovanja u cijeloj Hrvatskoj. Osim toga, jedan od mogućih razloga ovakvog odstupanja leži i u količini odbijanja koja je uvijek veća kod niže obrazovanih. Ispitani uzorak u manjoj mjeri odstupa od populacijskih vrijednosti i po dobnoj i spolnoj strukturi pa je tako u uzorku nešto više žena i mlađih ljudi. Zbog ovakvih odstupanja valja biti vrlo oprezan pri donošenju bilo kakvih općih zaključaka.

3.2.2 Provedba istraživanja

Kao što je ranije navedeno, prikupljanje podataka provedeno je tijekom travnja 2002. u dva područna ureda Hrvatskog zavoda za zapošljavanje – u Zagrebu i Šibeniku. Ispitivanje je vršeno nekoliko puta u tijeku čitavog mjeseca (tri puta u Zagrebu i osam puta u Šibeniku) kako bi se izbjegao utjecaj početka, sredine ili kraja mjeseca na odabir ispitanika. S obzirom na to da su se nezaposlene osobe dužne jednom mjesečno prijaviti svom savjetniku, zamolili smo savjetnike da svaku petu (u Zagrebu) odnosno svaku drugu (u Šibeniku) osobu zamole za sudjelovanje u istraživanju. Ako bi ta osoba odbila, za suradnju bi se zamolila prva sljedeća i tako sve do prvog pristanka. Ukoliko bi osoba pristala na ispitivanje, savjetnik bi je uputio u za to određenu dvoranu. Samo ispitivanje

provodilo se u prostoriji za testiranje. Tamo je ispitanike dočekaio pomoćni eksperimentator koji ih je ukratko uputio u svrhu istraživanja i način popunjavanja upitnika te ih zamolio da ga samostalno ispune. Anonimnost odgovora jamčena je na nekoliko razina. Ona je naglašena uputom u kojoj je stajalo kako će se prikupljeni podaci koristiti isključivo u znanstvene svrhe, ali i pokazana u samom načinu prikupljanja odgovora. Naime, ispitanici su upitnik ispunjavali potpuno samostalno, nisu ostavljali svoje podatke niti na jednom mjestu, a same upitnike su, po završetku ispunjavanja, ubacivali u za to predviđenu kutiju tako da pomoćni eksperimentator nije imao baš nikakvog dodira s njima.

3.2.3 Odabir ispitanika koji ulaze u daljnje analize

S obzirom na specifičnost problema kojim se bavi ovo istraživanje, a to je suočavanje sa stresom uzrokovanim situacijom nezaposlenosti, valjalo se uvjeriti kako svim ispitanicima koji ulaze u konačni uzorak nezaposlenost predstavlja stresnu situaciju. Naime, moguće je i vjerojatno kako su se u početnom uzorku našle i one osobe koje situacija ne zabrinjava (već negdje rade "na crno" te nisu opterećeni skorim dobivanjem stalnog radnog mjesta jer nemaju finansijskih poteškoća; na Zavodu su prijavljeni samo formalno i čekaju mirovinu i sl.) te nisu pod stresom zbog nezaposlenosti. Uključivanje takvih osoba u konačni uzorak moglo bi utjecati na zaključke istraživanja jer se očekuje kako se ponašaju drugačije od onih koji su pod stresom, a isto tako nema smisla govoriti o suočavanju sa stresom ukoliko on nije prisutan.

Budući da definicija stresa, prema Lazarusu, podrazumijeva procjenu važnosti događaja, ali i mogućnosti kontrole situacije i ishoda (Arambašić, 1996.), činilo se razumnim procijeniti važnost stalnog radnog mjesta za osobu (skala aspiracija), ali i njenu procjenu vjerojatnosti ostvarenja cilja (skala očekivanja)¹³. Iz takva dva konstrukta za svakog je ispitanika bilo moguće odrediti intenzitet pritiska koji osjeća zbog svoje nezaposlenosti. Taj intenzitet pritiska definiran je kao razlika između intenziteta aspiracija i očekivanja ($P=A-O$). Pritom pozitivan rezultat (veći od nule) predstavlja postojanje pritiska (što je ta brojka veća pritisak je intenzivniji) dok rezultat manji ili jednak nuli predstavlja izostanak pritiska. Naime, ako netko ima velike aspiracije (želju za stalnim radnim mjestom koje procjenjuje jako važnim), a njegova su subjektivna očekivanja pozitivnog ishoda

¹³ Obje skale i formiranje kompozitnih rezultata na ova dva konstrukta prikazani su ranije, u odjeljku Instrumentarij

(zapošljavanja) niska (taj ishod ne procjenjuje vjerojatnim), javlja se frustracija¹⁴ koja prema Lazarusu (1966.) predstavlja jedan od uzroka stresa odnosno izravno utječe na doživljaj stresa. S druge strane, ukoliko osoba ima visoke aspiracije, ali i visoka očekivanja o skorom zaposlenju, pritisak je vrlo mali ili nikakav jer osoba očekuje ostvarenje cilja te nema razloga za brigu. Isto tako, ukoliko su aspiracije niske, pritisak se neće pojaviti bez obzira na očekivanja jer zaposlenje ne predstavlja važan cilj.

U skladu s ovako definiranim načinom mjerenja pritiska odredili smo osobe na koje nezaposlenost ima stresni učinak i definirali ih kao sve one čiji je pritisak veći od nule. Ovakva definicija određena je sukladno ranije navedenoj pretpostavci da visoke aspiracije i niska očekivanja pozitivnog ishoda stvaraju frustraciju koja izravno utječe na pojavu znakova stresa. Dakle, u prvom koraku izbačeni su svi oni ispitanici čiji je pritisak manji ili jednak nuli. U drugom koraku za svakog ispitanika provjerili smo koliko izostavljenih odgovora ima na skalama koje smo koristili u analizama te su izbačeni svi ispitanici koji imaju više od 2 izostavljena odgovora na bilo kojoj od korištenih skala (skala suočavanja sa stresom, skala bihevioralne namjere odnosno spremnosti na ponašanje, skala ekternalnosti). Na kraju ovog postupka ostalo je 242 ispitanika koji su zadržani u daljnjim analizama. Njihove karakteristike prikazane su u sljedećim tablicama zajedno s karakteristikama ispitanika izbačenih iz analiza zbog nepostojanja pritiska.

Tablica 3.2.3.a – Spolna struktura nezaposlenih zadržanih u uzorku i onih izbačenih zbog nepostojanja pritiska ($N_{zadržani}=242; N_{bez pritiska}=50$)

<i>Spol</i>	<i>% među onima bez pritiska ($P \leq 0$)</i>	<i>% zadržanih u uzorku ($P > 0$)</i>
<i>muškarci</i>	40,0	39,7
<i>žene</i>	60,0	60,3

$$\chi^2=0,002; p>0,965$$

¹⁴ Frustracija se definira kao "stanje neugode, nemira, strepnje ili srdžbe, koje doživljavamo kada smo zbog neke barijere onemogućeni u postizanju željenog cilja" (Petz, 1992). Prema tome, frustracija podrazumijeva dvije osnovne komponente: 1) cilj odnosno važan cilj (u našem slučaju važnost dobivanja stalnog radnog mjesta) i 2) procjenu nemogućnosti ostvarenja tog cilja (u našem slučaju zapošljavanja).

Tablica 3.2.3.b – Dobna struktura nezaposlenih zadržanih u uzorku i onih izbačenih zbog nepostojanja pritiska ($N_{\text{zadržani}}=242; N_{\text{bez pritiska}}=50$)

<i>Dob</i>	<i>% među onima bez pritiska ($P \leq 0$)</i>	<i>% zadržanih u uzorku ($P > 0$)</i>
<i>do 25 godina</i>	32,0	29,7
<i>26-35 godina</i>	50,0	27,9
<i>36-45 godina</i>	14,0	23,6
<i>46-55 godina</i>	4,0	16,2
<i>više od 55 godina</i>	0,0	2,6

$$\chi^2=13,701; p=0,008$$

Tablica 3.2.3.c – Obrazovna struktura nezaposlenih zadržanih u uzorku i onih izbačenih zbog nepostojanja pritiska ($N_{\text{zadržani}}=242; N_{\text{bez pritiska}}=50$)

<i>Stupanj obrazovanja</i>	<i>% među onima bez pritiska ($P \leq 0$)</i>	<i>% zadržanih u uzorku ($P > 0$)</i>
<i>osnovna škola ili manje</i>		0,4
<i>dvo ili trogodišnja škola za KV i VKV</i>	6,0	11,6
<i>srednja škola</i>	12,0	14,1
<i>viša škola</i>	42,0	56,8
<i>visoka škola, fakultet</i>	14,0	9,5

$$\chi^2=17,395; p=0,004$$

Iz prikazanih podataka vidljivo je kako niže obrazovani nezaposlenost češće doživljavaju stresnom nego oni višeg obrazovanja što je očekivano s obzirom na realne pokazatelje potražnje na tržištu rada. Naime, u 2001. godini najmanji omjer prijavljenih potreba i tražitelja zaposlenja zabilježen je u skupini NSS i SSS radnika, a najveći u skupini VSS radnika (Analitički bilten, IV, 1, 2002.). Dakle, stvarni najbolji omjer između ponude i potražnje imaju obrazovanije osobe koje tako imaju i najveću realnu vjerojatnost dobivanja posla. Također, pogleda li se trajanje razdoblja nezaposlenosti prije dobivanja stalnog zaposlenja, vidljivo je da je ono najkraće za radnike višeg i visokog obrazovanja (Analitički bilten, IV, 3, 2002.). Osim stvarnih pokazatelja kretanja na tržištu rada, niža razina stresa kod obrazovanih osoba može se objasniti i razlikama u socijalnoj okolini pojedinaca različitog obrazovanja. Naime, mnogi autori (Fryer i Payne, 1984; Kjos, 1988;

Warr, 1984; sve prema Cassidy 1994.) navode kako obrazovanje osobe imaju širi dijapazon osobnih i okolinskih resursa te se uspješnije nose sa situacijom. Zbog svega navedenog ne čudi podatak da je među obrazovanijima više onih koji ne osjećaju stres zbog nezaposlenosti. Dob je također povezana sa doživljajem stresa zbog nezaposlenosti i to u smjeru da mlađe osobe (do 35 godina) osjećaju manji pritisak (koji je izravno povezan s osjećajem stresa) od starijih. Objašnjenje ovog podatka moguće je pronaći u procjenama savjetnika na Zavodu za zapošljavanje koji, prema svom iskustvu, procjenjuju dob jednim od najvažnijih faktora pri dobivanju posla (Vukelić, 2003).

Dakle, ovako formiran uzorak nezaposlenih koji osjećaju stres zbog svoje situacije iskorišten je u daljnjim analizama kako bi se dobili odgovori na postavljene probleme.

4 PRIKAZ REZULTATA I RASPRAVA

Prije same obrade rezultata provedeni su testovi normaliteta distribucija rezultata na svim odabranim varijablama. Normalitet distribucija provjeren je pomoću Kolmogorov-Smirnov testa. Analiza je pokazala kako distribucija rezultata na skali eksternalnosti ne odstupa značajno od normalne distribucije. Ispitivanje normaliteta distribucija rezultata na subskalama suočavanja pokazalo je da distribucije rezultata na dvije subskale (izražavanje emocija i mirenje sa sudbinom) ne odstupaju značajno od normalne distribucije dok kod ostalih subskala postoje značajna odstupanja. Značajna odstupanja od normalne raspodjele pokazuju i rezultati na subskalama spremnosti na ponašanje. Svi rezultati prikazani su u Tablici 4a.

Tablica 4a – Prikaz rezultata K-S testa normaliteta distribucija rezultata na svim varijablama korištenim u istraživanju

	<i>Kolmogorov-Smirnov Z</i>	<i>p</i>
<i>izražavanje emocije</i>	<i>1,219</i>	<i>0,102</i>
<i>planiranje i izvođenje akcija</i>	<i>2,778</i>	<i>0,000</i>
<i>pasivno usmjeravanje na emocije (pasivizacija)</i>	<i>2,077</i>	<i>0,000</i>
<i>mirenje sa sudbinom</i>	<i>1,256</i>	<i>0,085</i>
<i>reinterpretacija</i>	<i>2,080</i>	<i>0,000</i>
<i>spremnost na prihvaćanje radnog mjesta van struke i kvalifikacije</i>	<i>3,166</i>	<i>0,000</i>
<i>spremnost na prihvaćanje posla u drugom gradu</i>	<i>1,977</i>	<i>0,001</i>
<i>spremnost na uobičajene akcije usmjerene dobivanju radnog mjesta</i>	<i>5,351</i>	<i>0,000</i>
<i>spremnost na koruptivno ponašanje</i>	<i>2,111</i>	<i>0,000</i>
<i>eksternalnost</i>	<i>1,216</i>	<i>0,104</i>

Za skale na kojima rezultati značajno odstupaju od normalne distribucije, provedene su i analize spljoštenosti i zakrivljenosti distribucija. U tim analizama dobiveni su sljedeći rezultati:

Tablica 4b – Prikaz rezultata analiza spljoštenosti i zakrivljenosti distribucija rezultata na svim varijablama korištenim u istraživanju

	Zakrivljenost (Skewness)	Standardna pogreška	Spljoštenost (Kurtosis)	Standardna pogreška
<i>izražavanje emocija</i>	-0,076	0,156	-0,476	0,311
<i>planiranje i izvođenje akcija</i>	-1,262	0,156	1,361	0,311
<i>pasivno usmjeravanje na emocije (pasivizacija)</i>	-0,836	0,156	0,337	0,311
<i>mirenje sa sudbinom</i>	0,179	0,156	-0,616	0,311
<i>reinterpretacija</i>	-0,556	0,156	-0,328	0,311
<i>spremnost na prihvaćanje radnog mjesta van struke i kvalifikacije</i>	-1,037	0,156	0,913	0,311
<i>spremnost na prihvaćanje posla u drugom gradu</i>	0,187	0,156	-1,005	0,311
<i>spremnost na uobičajene akcije usmjerene dobivanju radnog mjesta</i>	-2,167	0,156	5,368	0,311
<i>spremnost na koruptivno ponašanje</i>	0,248	0,156	-1,008	0,311
<i>eksternalnost</i>	-0,461	0,156	0,028	0,311

Iz Tablice 4b vidljivo je sljedeće:

- Distribucije rezultata na subskalama planiranja i izvođenja akcija, pasivnog usmjeravanja na emocije i reinterpretacije negativno su asimetrične.
- Distribucije rezultata na subskalama spremnosti na ponašanje prihvaćanje radnog mjesta van struke i kvalifikacije te uobičajenih akcija negativno su asimetrične dok rezultati na ostale dvije subskale spremnosti na ponašanje ne odstupaju od simetrične distribucije.
- Sve varijable spremnosti na ponašanje po spljoštenosti značajno odstupaju od normalne distribucije. Distribucije rezultata na subskalama spremnosti na ponašanje prihvaćanje radnog mjesta van struke i kvalifikacije te uobičajenih akcija su leptokurtične, dok rezultati

na skalama prihvaćanja posla u drugom gradu i koruptivnog ponašanja imaju platikurtičnu distribuciju.

- Distribucija rezultata na subskali planiranja i izvođenja akcija leptokurtična je, dok ostale dvije subskale –pasivno usmjeravanje na emocije i reinterpetacija po svojoj spljoštenosti ne odstupaju značajno od normalne distribucije.

Vrijednost Pearsonovog koeficijenta korelacije zbog svoje zasnovanosti na z-vrijednostima, dakle pretpostavci o normalnoj distribuciji, ovisi o raspodjeli rezultata na varijablama koje ulaze u analizu. Odstupanje od normaliteta utječe na vrijednost koeficijenta korelacije te postoji mogućnost pogrešne interpretacije dobivenih nalaza. Zbog značajnog odstupanja raspodjela rezultata na većini varijabli u ovom istraživanju od normalne distribucije, dobivene rezultate i njihove interpretacije treba uzeti s oprezom.

4.1 Povezanost načina suočavanja sa stresom i eksternalnosti

Prvi problem istraživanja predstavljalo je ispitivanje povezanosti odabranih načina suočavanja sa stresom izazvanim nezaposlenošću i eksternalne orijentacije pojedinca. U tu svrhu proučene su Pearsonove korelacije između rezultata na različitim strategijama suočavanja i eksternalnosti. Dobiveni koeficijenti korelacije prikazani su u Tablici 4.1a.

Tablica 4.1a – Prikaz koeficijenata korelacije eksternalnosti i različitih strategija suočavanja sa stresom

	<i>eksternalnost</i>
<i>izražavanje emocija</i>	0,210**
<i>planiranje i izvođenje akcija</i>	-0,048
<i>pasivno usmjeravanje na emocije (pasivizacija)</i>	0,463**
<i>mirenje sa sudbinom</i>	0,410**
<i>reinterpetacija</i>	0,061

*p < 0.05; **p < 0.01

Iz tablice 4.1a vidljivo je kako su pasivno usmjeravanje na emocije, mirenje sa sudbinom i izražavanje emocija pozitivno povezane s eksternalnošću. Pritom prve dvije varijable imaju umjerene pozitivne korelacije sa eksternalnošću dok je povezanost izražavanja emocija i eksternalnog lokusa kontrole niska.

Ovakvi rezultati donekle su u skladu s očekivanjima o prirodi povezanosti načina suočavanja sa stresom i eksternalnosti odnosno lokusa kontrole. Naime, opći je zaključak koji se može izvesti iz ranijih istraživanja da eksternalno orijentirane osobe češće koriste strategije suočavanja usmjerene emocijama, dok se internalno orijentirani pojedinci češće odlučuju za problemu usmjereno suočavanje. Anderson (1977.; prema Folkman, 1984.; prema Hudek-Knežević, 1994.) je našao da osobe s internalnim lokusom kontrole češće koriste suočavanja usmjerena na problem i manje koriste emocijama usmjerena suočavanja od osoba eksternalne orijentacije.

Od pet strategija suočavanja zahvaćenih u istraživanju, četiri predstavljaju suočavanje usmjereno na emocije, a peta (planiranje i izvođenje akcija) problemu usmjerenu strategiju. Stoga je, u skladu s prvom i drugom hipotezom, bila očekivana pozitivna korelacija rezultata na eksternalnosti s četiri načina suočavanja usmjerena na emocije i negativna korelacija s rezultatom na subskali planiranja i izvođenja akcija.

Sve varijable pozitivno povezane s eksternalnošću doista predstavljaju emocijama usmjereno suočavanje što je u skladu s ranije navedenim pretpostavkama i nalazima iz literature. Osobe koje imaju vanjski lokus kontrole u većoj mjeri koriste strategiju mirenja sa sudbinom ($r=0,410$; $p<0,01$) jer smatraju kako na njihov uspjeh odnosno neuspjeh u životu (pa tako i traženju posla) ne utječu oni sami, već vanjski faktori izvan njihove kontrole. Oni također češće koriste strategije pasivnog usmjeravanja na emocije ($r=0,463$; $p<0,01$) i izražavanje emocija ($r=0,210$; $p<0,01$) jer, budući da smatraju kako ne mogu utjecati na promjenu situacije nezaposlenosti, usmjeravaju svoje snage na olakšavanje nošenja s negativnim emocijama.

Međutim, suprotno očekivanju, varijable reinterpretacije i planiranja i izvođenja akcija nisu se pokazale povezane s eksternalnom orijentacijom. Mogući razlog nepovezanosti planiranja i izvođenja akcija i vanjskog lokusa kontrole možemo tražiti u samim karakteristikama korištene skale eksternalnosti. Naime, ova skala mjeri samo jedan pol lokusa kontrole i ne može dobro razlikovati internalno orijentirane pojedince, a upravo rezultati na internalnoj orijentaciji dobro predviđaju korištenje problemu usmjerenog suočavanja. Nepovezanost reinterpretacije i eksternalnosti može se protumačiti na sličan način. Inspekcija skale strategije reinterpretacije nameće zaključak kako njen sadržaj ne odražava u potpunosti emocijama usmjereno suočavanje. Sagledavanje situacije iz drugog

kuta, kao vrijedno životno iskustvo djelomično predstavlja problemu usmjereno suočavanje jer može značiti aktivno razmišljanje o drugim načinima na koje se može usmjeriti u traženju posla. Pod tom pretpostavkom, interpretacija nepostojanja korelacije između reinterpetacije i eksternalnosti slijedi istu logiku kao kod planiranja i izvođenja akcija.

4.2 Predikcija spremnosti na ponašanje na osnovi eksternalnosti

Drugi problem istraživanja predstavljalo je pitanje može li se i kako na osnovu poznavanja eksternalnosti osobe predviđati njena spremnost na različite vrste ponašanja usmjerenih dobivanju stalnog radnog mjesta. Kako bi se odgovorilo na taj problem, izračunate su i proučene Pearsonove korelacije između rezultata na različitim skalama spremnosti na ponašanje i eksternalnosti. Dobiveni koeficijenti korelacije prikazani su u Tablici 4.2a.

Tablica 4.2a – Prikaz koeficijenata korelacije eksternalnosti i varijabli spremnosti na ponašanje usmjereno traženju stalnog radnog mjesta

	<i>eksternalnost</i>
<i>spremnost na prihvaćanje radnog mjesta van struke i kvalifikacije</i>	<i>0,079</i>
<i>spremnost na prihvaćanje posla u drugom gradu</i>	<i>0,005</i>
<i>spremnost na uobičajene akcije usmjerene dobivanju radnog mjesta</i>	<i>0,043</i>
<i>spremnost na koruptivno ponašanje</i>	<i>-0,034</i>

*p < 0.05; **p < 0.01

Dobiveni rezultati upućuju na zaključak kako eksternalnost nije povezana sa spremnošću na ispitivane vrste ponašanja usmjerene pronalaženju stalnog radnog mjesta odnosno kako nije njihov prediktor te je treća hipoteza (H3) odbačena. Ovakvi su rezultati naoko neočekivani i suprotni rezultatima drugih istraživanja u ovom području koja većinom pokazuju pozitivnu povezanost internalnosti (drugog pola lokusa kontrole, suprotnog eksternalnosti) i spremnosti na ponašanje ili stvarnog ponašanja usmjerenog rješavanju problema ili njegovoj prevenciji (Cornwell 1991.; prema McCarthy i Shrum, 2001.; Callaghan, 1998.; McCarthy i Shrum 2001.; i drugi).

Nepovezanost eksternalnosti i spremnosti na različita ponašanja usmjerena pronalaženju posla koja je dobivena u ovom istraživanju može se donekle objasniti karakteristikama primijenjene skale koja opisuje samo eksternalni pol

lokusa kontrole i dobro diskriminira vanjski orijentirane pojedince, no ne zahvaća varijabilitet među internalno orijentiranim pojedincima. S obzirom da se ponašanje usmjereno rješavanju problema u većini slučajeva (kako se navodi u literaturi) može predvidjeti na temelju više ili manje unutarnje orijentacije pojedinca, a primijenjena skala ne može dobro razlikovati internalno orijentirane osobe (smanjen varijabilitet) ne čudi ovakav nalaz o nepovezanosti eksternalnosti i spremnosti na ponašanje.

Osim toga, primijenjena skala ispituje opću, situacijski nespecifičnu orijentaciju osobe koja ne mora biti prisutna u svakoj situaciji. Osobe koje općenito imaju internalni lokus kontrole, mogu pod utjecajem neuspjeha u nekoj situaciji s vremenom promijeniti percepciju vlastite kontrole, pa tako i lokus kontrole za tu situaciju. Goldsmith i Veum (1996.) su pokazali kako dugotrajna nezaposlenost utječe na promjenu lokusa kontrole kod žena u smjeru veće eksternalnosti. Oberle (1991.) je kroz promatranje desetgodišnjeg rada u području proučavanja lokusa kontrole i njegovog utjecaja na zdravstveno ponašanje došla do zaključka kako prediktivnost može biti poboljšana korištenjem višedimenzionalnih, situacijski specifičnih mjera. S obzirom na većinom dug period nezaposlenosti ispitanih osoba (medijan – 9 mjeseci) možemo pretpostaviti kako se kod ispitanika percepcija izvora kontrole uspjeha/neuspjeha u pronalaženju posla pomakla u smjeru veće eksternalnosti u odnosu na opći lokus kontrole odnosno u odnosu na pripisivanje uzroka eksternalnim činiteljima u svakodnevnim situacijama. Pod tom pretpostavkom, razumljiva je nepovezanost opće eksternalne orijentacije i spremnosti na specifična ponašanja usmjerena pronalaženju stalnog radnog mjesta. U budućim istraživanjima stoga bi valjalo koristiti mjere lokusa kontrole za specifičnu situaciju nezaposlenosti.

4.3 Predikcija spremnosti na ponašanje na osnovi načina suočavanja sa stresom

U svrhu dobivanja odgovora na treći problem istraživanja, odnosno provjere hipoteza H4 i H5, provedene su četiri kompletne višestruke regresijske analize. U svakoj od analiza kao prediktori su korištene varijable strategija suočavanja sa stresom (ukupno pet prediktora - izražavanje emocija, planiranje i izvođenje akcija, pasivno usmjeravanje na emocije odnosno pasivizacija, mirenje sa sudbinom i reinterpretacija) dok su se kriteriji razlikovali od analize do analize. Kriterije su predstavljale varijable spremnosti na ponašanje. U prvoj analizi kao

kriterijska varijabla korištena je spremnost na koruptivno ponašanje, u drugoj spremnost na prihvaćanje posla u drugom gradu, u trećoj spremnost na prihvaćanje radnog mjesta van struke i kvalifikacije te u posljednjoj spremnost na uobičajene akcije usmjerene dobivanju radnog mjesta. Ukupni rezultati prikazani su u Tablici 4.3a.

Tablica 4.3a – Vrijednosti koeficijenata multiple korelacije pet strategija suočavanja sa stresom sa svakom od pet varijabli spremnosti na ponašanje

	<i>R</i>	<i>R</i> ²	<i>Korigirani R</i> ²	<i>p</i>
<i>spremnost na prihvaćanje radnog mjesta van struke i kvalifikacije</i>	0,203	0,041	0,021	0,077
<i>spremnost na prihvaćanje posla u drugom gradu</i>	0,276	0,076	0,056	0,002
<i>spremnost na uobičajene akcije usmjerene dobivanju radnog mjesta</i>	0,352	0,124	0,106	0,000
<i>spremnost na koruptivno ponašanje</i>	0,228	0,052	0,032	0,027

Dobiveni rezultati pokazuju kako se na osnovu poznavanja strategija suočavanja sa stresom izazvanim nezaposlenošću može predviđati spremnost na neke oblike ponašanja usmjerenih dobivanju stalnog radnog mjesta. Strategije suočavanja, iako relativno slabo, povezane su sa spremnošću na prihvaćanje posla u drugom gradu ($R=0,276$; $p<0,01$), spremnošću na uobičajene akcije usmjerene dobivanju stalnog radnog mjesta ($R=0,352$; $p<0,01$) i spremnošću na koruptivno ponašanje ($R=0,228$; $p<0,05$), ali nisu povezane sa spremnošću na prihvaćanje radnog mjesta van struke i kvalifikacije. Specifični doprinosi svake od strategija suočavanja (prediktorskih varijabli) u objašnjavanju varijance odabranih kriterija bit će, u nastavku, prikazani za svaku od triju varijabli spremnosti na ponašanje koje su povezane sa strategijama suočavanja.

4.3.1 Predikcija spremnosti na prihvaćanje posla u drugom gradu na osnovi strategija suočavanja sa stresom

U sljedećoj tablici prikazani su standardizirani regresijski koeficijenti (β) za pojedine prediktorske varijable suočavanja sa stresom i koeficijent multiple korelacije (R) prediktorskih varijabli sa kriterijem spremnosti na prihvaćanje posla u drugom gradu.

Tablica 4.3.1a – Standardizirani regresijski koeficijenti (β) pojedinih prediktorskih varijabli i koeficijent multiple korelacije (R) prediktorskih varijabli sa kriterijem spremnosti na prihvaćanje posla u drugom gradu

Prediktor:	β	p	R	R^2	Korigirani R^2	p
<i>izražavanje emocija</i>	0,080	0,232	0,276	0,076	0,056	0,002
<i>planiranje i izvođenje akcija</i>	0,208	0,002				
<i>pasivno usmjeravanje na emocije (pasivizacija)</i>	0,003	0,965				
<i>mirenje sa sudbinom</i>	0,097	0,143				
<i>reinterpretacija</i>	0,075	0,239				

Iz gornje tablice vidljivo je kako strategije suočavanja sa stresom izazvanim nezaposlenošću ukupno objašnjavaju 5,6% varijance¹⁵ spremnosti na prihvaćanje posla u drugom gradu ($R=0,276$; $p<0,01$). Pritom je jedini prediktor koji ima značajni β ponder planiranje i izvođenje akcija. Samostalna korelacija planiranja i izvođenja akcija sa spremnošću na prihvaćanje posla u drugom gradu iznosi $r=0,222$ ($p<0,01$)¹⁶. Još jedan od prediktora, izražavanje emocija, ima značajnu samostalnu korelaciju s kriterijem ($r=0,144$; $p<0,05$), no kada je promatran u sklopu prediktora uvedenih u regresijsku analizu, ne izdvaja se kao značajan prediktor što je najvjerojatnije posljedica njegove korelacije s ostalim prediktorskim varijablama, posebno s jedinim značajnim, planiranjem i izvođenjem akcija.

Poznavanjem strategija suočavanja sa stresom u situaciji nezaposlenosti možemo objasniti samo 5,6% spremnosti na prihvaćanje posla u drugom gradu, no možemo reći kako postoji tendencija da pojedinci koji češće koriste strategiju planiranja i izvođenja akcija pokazuju veću spremnost na prihvaćanje posla u drugom gradu.

¹⁵ Za procjenu količine objašnjene varijance korišten je korigirani koeficijent multiple determinacije zbog njene realističnije procjene odnosno izbjegavanja pogreške precjenjivanja R^2 pod utjecajem slučajnih varijacija.

¹⁶ Vrijednosti interkorelacija svih varijabli korištenih u istraživanju prikazane su u Prilogu.

4.3.2 Predikcija spremnosti na uobičajene akcije usmjerene pronalaženju posla na osnovi strategija suočavanja sa stresom

Rezultati višestruke regresijske analize provedene u svrhu ispitivanja mogućnosti predikcije spremnosti na uobičajene akcije usmjerene pronalaženju posla na osnovi strategija suočavanja sa stresom prikazani su u Tablici 4.3.2a.

Tablica 4.3.2a – Standardizirani regresijski koeficijenti (β) pojedinih prediktorskih varijabli i koeficijent multiple korelacije (R) prediktorskih varijabli sa kriterijem spremnosti na uobičajene akcije usmjerene pronalaženju posla

Prediktor:	β	p	R	R^2	Korigirani R^2	p
<i>izražavanje emocija</i>	0,053	0,414	0,352	0,124	0,106	0,000
<i>planiranje i izvođenje akcija</i>	0,269	0,000				
<i>pasivno usmjeravanje na emocije (pasivizacija)</i>	0,067	0,327				
<i>mirenje sa sudbinom</i>	-0,139	0,033				
<i>reinterpretacija</i>	0,081	0,190				

Iz gornje tablice vidljivo je kako strategije suočavanja sa stresom izazvanim nezaposlenošću ukupno objašnjavaju 10,6% varijance¹⁷ spremnosti na uobičajene akcije usmjerene pronalaženju posla ($R=0,352$; $p<0,01$). Pritom se kao značajni prediktori (oni sa značajnim β -ponderima) izdvajaju planiranje i izvođenje akcija te mirenje sa sudbinom. To su ujedno i jedini prediktori čije su samostalne korelacije sa prediktorskom varijablom statistički značajne.

Iako je ukupna količina varijance spremnosti na uobičajene akcije usmjerene pronalaženju posla koja je objašnjena ovim skupom prediktora relativno niska, možemo primijetiti tendenciju da spremnost na uobičajene akcije usmjerene pronalaženju posla češće iskazuju pojedinci koji češće koriste strategiju planiranja i izvođenja akcija te oni koji se rjeđe mire sa sudbinom. Mirenje sa sudbinom predstavlja prihvaćanje situacije kakva jest i odustajanje od pokušaja utjecaja na to da se situacija promijeni te je razumljivo da oni koji koriste taj

¹⁷ Za procjenu količine objašnjene varijance korišten je korigirani koeficijent multiple determinacije zbog njene realističnije procjene odnosno izbjegavanja pogreške precjenjivanja R^2 pod utjecajem slučajnih varijacija.

način suočavanja rjeđe pokazuju spremnost na uobičajene akcije usmjerene pronalazenju posla jer ne vjeruju da mogu bilo što promijeniti.

4.3.3 Predikcija spremnosti na koruptivno ponašanje na osnovi strategija suočavanja sa stresom

U tablici koja slijedi prikazani su rezultati višestruke regresijske analize provedene u svrhu ispitivanja mogućnosti predikcije spremnosti na koruptivno ponašanje – standardizirani regresijski koeficijenti (β) za pojedine prediktorske varijable suočavanja sa stresom i koeficijent multiple korelacije (R) prediktorskih varijabli sa kriterijem spremnosti na koruptivno ponašanje.

Tablica 4.3.3a – Standardizirani regresijski koeficijenti (β) pojedinih prediktorskih varijabli i koeficijent multiple korelacije (R) prediktorskih varijabli sa kriterijem spremnosti na koruptivno ponašanje

<i>Prediktor:</i>	β	p	R	R^2	Korigirani R^2	p
<i>izražavanje emocija</i>	-0,016	0,811	0,228	0,052	0,032	0,027
<i>planiranje i izvođenje akcija</i>	0,111	0,102				
<i>pasivno usmjeravanje na emocije (pasivizacija)</i>	-0,094	0,185				
<i>mirenje sa sudbinom</i>	0,194	0,004				
<i>reinterpretacija</i>	-0,138	0,033				

Iz prikazanih rezultata vidljivo je kako se pomoću strategija suočavanja može objasniti 3,2% varijance¹⁸ spremnosti na koruptivno ponašanje, a kao značajni prediktori izdvajaju se mirenje sa sudbinom i reinterpretacija. Pritom se reinterpretacija može okarakterizirati kao supresor varijabla¹⁹. Vrlo mala količina varijance spremnosti na koruptivno ponašanje koju je moguće objasniti strategijama suočavanja te poteškoće u interpretaciji dobivenih rezultata zbog postojanja supresor varijable navode na zaključak o upitnoj mogućnosti

¹⁸ Za procjenu količine objašnjene varijance korišten je korigirani koeficijent multiple determinacije zbog njene realističnije procjene odnosno izbjegavanja pogreške procjenjivanja R^2 pod utjecajem slučajnih varijacija.

¹⁹ Samostalna korelacija reinterpretacije i spremnosti na koruptivno ponašanje je statistički neznačajna (dakle nulta) što znači da reinterpretacija nije povezana sa spremnošću na koruptivno ponašanje. Njen doprinos multiploj korelaciji uzrokovan je njenim interkorelacijama s ostalim prediktorima. U ovakvom slučaju govorimo o supresor varijabli (reinterpretacija) koja, iako je u nultoj korelaciji s kriterijem, zbog svojih korelacija sa drugim prediktorima povećava ukupni R .

predikcije spremnosti na koruptivno ponašanje na osnovi strategija suočavanja sa stresom.

4.4 Završna razmatranja

Republika Hrvatska je zemlja sa stopom nezaposlenosti većom od 20%. Mnogi ljudi bezuspješno traže posao godinama te je velik broj njih počeo gubiti nadu. Zavod za zapošljavanje organizira različite vrste tečajeva o tome kako i gdje tražiti radno mjesto, kako se što bolje predstaviti životopisom i prilikom intervjua te koje strategije upotrijebiti kako bi se povećala vjerojatnost uspjeha u nastojanjima pronalaska stalnog radnog mjesta. Svi navedeni savjeti mogu samo donekle pomoći u motiviranju osoba da ustraju u svojoj nakani pronalazačenja posla. Unatoč savjetovanju koje dobivaju, mnogi posustaju, gube motivaciju i nadu da će ikada uspjeti ostvariti svoj cilj. Za uspjeh u traženju radnog mjesta, između ostalog, u mnogim je slučajevima važna upornost i velik angažman, a pojedinci se razlikuju upravo u količini truda odnosno angažmana koji su spremni uložiti u ostvarenje cilja zapošljavanja. Saznanja o uzrocima razlika u spremnosti na poduzimanje akcija usmjerenih dobivanju stalnog radnog mjesta (količini truda) mogla bi pomoći u oblikovanju uspješnijeg savjetovanja nezaposlenih osoba koje bi išlo u smjeru povećanja motivacije za poduzimanjem akcija, a time i povećanja angažmana nezaposlenih odnosno njihove spremnosti na ponašanja usmjerena dobivanju stalnog radnog mjesta. Takva bi savjetovanja mogla uključivati razvijanje strategija suočavanja usmjerenih na problem i poduzimanje akcija, razvoj osjećaja kontrole za vlastiti uspjeh i neuspjeh (internalni lokus kontrole) i dr. Time bi se moglo ne samo povećati vjerojatnost zapošljavanja pojedinaca već i pozitivno utjecati na njihovo mentalno zdravlje.

Dobiveni rezultati istraživanja ukazuju na to kako se na osnovu poznavanja općenite, situacijski nespecifične, eksternalne orijentacije pojedinca može predviđati čestina korištenja nekih emocijama usmjerenih strategija suočavanja sa stresom izazvanim nezaposlenošću (strategije izražavanja emocija, pasivnog usmjeravanja na emocije i mirenja sa sudbinom) te možemo reći da će više eksternalno orijentirane osobe češće koristiti navedene strategije. S druge strane, poznavanje eksternalne orijentacije osobe ne omogućava predikciju problemu usmjerenog suočavanja (planiranje i izvođenje akcija) i strategije reinterpetacije, ali također niti spremnosti na bilo koje od ispitivanih oblika ponašanja usmjerenih rješavanju problema nezaposlenosti (koruptivno ponašanje, prihvaćanje radnog mjesta u drugom gradu, prihvaćanja radnog mjesta van

struke i kvalifikacije te uobičajene akcije usmjerene dobivanju posla). Nesuglasje dobivenih rezultata i očekivanja postavljenih na temelju rezultata ranijih istraživanja u ovom području prvenstveno valja tražiti u karakteristikama korištene skale eksternalnosti koja je situacijski nespecifična (ranija istraživanja pokazuju kako je predikcija ponašanja na osnovi lokusa kontrole to bolja što je njegova mjera situacijski specifičnija) te obuhvaća samo jedan pol lokusa kontrole odnosno nije dobra u diferencijaciji internalno orijentiranih osoba. Stoga bi u budućim istraživanjima valjalo osmisliti situacijski specifičniju skalu mjerenja lokusa kontrole koja bi obuhvaćala oba pola, a ne samo eksternalnost te provjeriti mogućnost predviđanja spremnosti na ponašanje ili stvarnog ponašanja usmjerenog rješavanju problema nezaposlenosti na osnovi poznavanja lokusa kontrole u toj specifičnoj situaciji.

Poznavanje načina suočavanja sa stresom u ovom se istraživanju pokazalo kao relativno slab prediktor spremnosti na koruptivno ponašanje, prihvaćanje posla u drugom gradu te uobičajene akcije usmjerene rješavanju problema nezaposlenosti, dok se spremnost na prihvaćanje posla van struke i kvalifikacije na osnovu njih uopće ne može predviđati. S obzirom na to da strategije suočavanja, u svojoj definiciji, obuhvaćaju kognitivne i ponašajne elemente odnosno sve kognitivne i ponašajne napore usmjerene svladavanju zahtjeva stresne situacije, niska uspješnost načina suočavanja mjerenih modificiranom Lazarusovom skalom u predviđanju ponašanja usmjerenog dobivanju radnog mjesta kao jednog od elemenata suočavanja sa nezaposlenošću izazvanim stresom čini se zabrinjavajućom i postavlja pitanje koliko je korištena skala uspješna u obuhvaćanju različitih strategija suočavanja sa stresom. Ovakvi nalazi upućuju na zaključak kako su strategije suočavanja mjerene na suviše općenitoj razini te bi u svrhu bolje deskripcije načina suočavanja, a time i bolje predikcije ponašanja, strategije suočavanja valjalo mjeriti na specifičnijim skalama uz uključivanje konkretnih primjera prošlih i spremnosti na buduća ponašanja.

Korištenje specifičnijih skala strategija suočavanja sa stresom u budućim istraživanjima i nalazi o njihovoj povezanost sa stvarnim ponašanjem i njegovim posljedicama mogli bi pomoći da se izdvoje efikasniji načini suočavanja sa stresom izazvanim nezaposlenošću. Prema tome, Buduća istraživanja u ovom području nemaju samo spoznajnu vrijednost, već mogu pomoći u oblikovanju savjetovanja nezaposlenih osoba koje bi ih usmjeravalo ka korištenju efikasnijih

načina suočavanja sa stresom zbog lakšeg ostvarenja njihovog cilja, ali i očuvanja mentalnog zdravlja.

Na kraju se treba osvrnuti na neka od ograničenja zbog kojih navedene nalaze istraživanja treba uzeti s dodatnom dozom opreza. Prvo se odnosi na već spomenuta odstupanja raspodjela rezultata na nekim varijablama od normalne distribucije jer takva odstupanja mogu utjecati na vrijednost izračunatih koeficijenata korelacije. Drugo ograničenje leži u mogućoj pristranosti odabranog uzorka. Naime, u uzorak su ušle samo nezaposlene osobe koje se redovito prijavljuju na Zavod za zapošljavanje, a možemo pretpostaviti da oni koji su odustali od prijavljivanja češće imaju eksternalni lokus kontrole i češće koriste emocijama usmjerene strategije suočavanja. Osim toga, čak i unutar subpopulacije nezaposlenih koja se redovno prijavljuje na Zavod, za pretpostaviti je da će osobe koje imaju internalni lokus kontrole, kao i osobe koje češće koriste strategije suočavanja usmjerene na problem, u većoj mjeri pristajati na ispunjavanje upitnika od osoba koje koriste suočavanje usmjereno na emocije i imaju eksternalnu orijentaciju. Ovakva pretpostavljena pristranost uzorka zasigurno može utjecati na dobivene rezultate budući da se radi o pristranosti na relevantnim varijablama te je mogućnost generalizacije dobivenih nalaza upitna. Stoga bi u budućnosti valjalo osmisliti bolji način odabira ispitanika kojim bi se izbjegao ovakav problem i omogućilo poopćavanje rezultata na cijelu populaciju nezaposlenosti što bi, kako je već nekoliko puta spomenuto, moglo pomoći oblikovanju pristupa nezaposlenim osobama.

5 ZAKLJUČCI

Provedeno istraživanje ponudilo je nekoliko osnovnih zaključaka o povezanosti eksternalnosti, suočavanja sa stresom i spremnosti na ponašanje usmjereno otklanjanju stresora:

1. Eksternalni lokus kontrole može poslužiti kao dobar prediktor načinima suočavanja usmjerenim na emocije. U istraživanju su dobivene umjerene pozitivne korelacije eksternalnosti i strategija mirenja sa sudbinom i pasivnog usmjeravanja na emocije te nešto niža povezanost eksternalnosti i izražavanja emocija. Povezanost eksternalnosti sa strategijama planiranja i izvođenja akcija te reinterpretacije nije dobivena, ponajviše, vjerojatno, iz razloga mjerenja samo jednog smjera orijentacije lokusa kontrole (eksternalnosti). Stoga se za svrhu provjeravanja mogućnosti predikcije načina suočavanja na osnovu lokusa kontrole prikladnijim čini odabrati skalu koja obuhvaća oba pola lokusa kontrole.
2. Ne postoje dokazi o bilo kakvoj vrsti povezanosti između eksternalne orijentacije pojedinca i njegove spremnosti na različite vrste ponašanja usmjerene otklanjanju stresora. S obzirom na prilično jednoznačne nalaze prijašnjih istraživanja o mogućnosti predikcije spremnosti na ponašanje i stvarnog ponašanja usmjerenog rješavanju problema na osnovu lokusa kontrole te nalaza koje je predočila Oberle (1991.) po kojima je mogućnost predikcije ponašanja bolja ukoliko se koriste višedimenzionalne, situacijski specifične skale lokusa kontrole, čini se kako su potrebne daljnje provjere povezanosti lokusa kontrole nezaposlenih i njihove spremnosti na ponašanje usmjereno dobivanju posla uz bolji odabir mjera lokusa kontrole.
3. Rezultati istraživanja ukazuju na zaključak da se na osnovu poznavanja strategija suočavanja sa stresom izazvanim nezaposlenošću može predviđati spremnost na neke oblike ponašanja usmjerenih dobivanju stalnog radnog mjesta. Specifično, na osnovu strategija suočavanja moguće je predviđati spremnost na prihvaćanje posla u drugom gradu (pri čemu se značajnim prediktorom pokazala samo strategija planiranja i izvođenja akcija) te spremnost na uobičajene akcije usmjerene dobivanju stalnog radnog mjesta (značajni prediktori u ovom slučaju su planiranje i izvođenje akcija te mirenje sa sudbinom). Nadalje, dobivena je statistički značajna multipla korelacija strategija suočavanja sa spremnošću na koruptivno ponašanje. Međutim, zbog

male količine objašnjene varijance koruptivnog ponašanja koju je moguće objasniti strategijama suočavanja te poteškoća s interpretacijom prirode povezanosti, spoznajna vrijednost dobivenog nalaza upitna je. Mogućnost predviđanja spremnosti na prihvaćanje radnog mjesta van struke i kvalifikacije pomoću strategija suočavanja nije pokazana, odnosno nije dobivena statistički značajna multipla korelacija između strategija suočavanja i spremnosti na prihvaćanje radnog mjesta van struke i kvalifikacije.

6 LITERATURA

1. **Analitički bilten** Hrvatskog zavoda za zapošljavanje. IV, 1, 2002.
2. **Analitički bilten** Hrvatskog zavoda za zapošljavanje. IV, 2, 2002.
3. **Analitički bilten** Hrvatskog zavoda za zapošljavanje. IV, 3, 2002.
4. Arambašić, L. (1994.). **Provjera nekih postavki Lazarusova modela stresa i načina suočavanja sa stresom.** *Disertacija.* Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
5. Arambašić, L. (1996.). **Stres.** u Pregrad, J. (ur.) *Stres, trauma, oporavak* (93-102). Zagreb: DPP.
6. Bezinović, P. (1990.). **Percepcija vlastite kompetentnosti: moguća hijerarhijska organizacija.** u *Praktikum iz kognitivne i bihevioralne terapije III* (35-49 i 147-157). Zagreb: DPH.
7. Broman, C.L., Hamilton, V.L., Hoffman, W.S. (2001.). **Stress and distress among the unemployed – Hard times and vulnerable people.** New York: Kluwer academic / Plenum Publishers.
8. Buško, V. (1995.). **Interakcionistički pristup analizi prilagodbe i ponašanja prijestupnika u institucijskom okruženju.** *Magistarski rad.* Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
9. Callaghan, P. (1998.). **Social support and locus of control as correlates of UK nurses' health-related behaviours.** *Journal of Advanced Nursing*, 28, 5, 1127-1133.
10. Cassidy, T. (1994.). **The psychological health of employed and unemployed recent graduates as a function of their cognitive appraisal and coping.** *Counselling Psychology Quarterly*. 7, 4, 385-397.
11. Cassidy, T. (2001.). **Self-categorization, coping and psychological health among unemployed mid-career executives.** *Counselling Psychology Quarterly*, 14, 4, 303-315.
12. Folkman, S., Lazarus, R.S. (1985.). **If it changes it must be a process: Study of emotion and coping during three stages of a college examination.** *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 1, 150-170.

13. Folkman, S., Lazarus, R.S., Gruen, R.J., DeLongis, A. (1986.). **Appraisal, coping, health status, and psychological symptoms.** *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 3, 571-579.
14. Goldsmith, A.H., Veum, J.R. (1996.). **The psychological impact of unemployment and joblessness.** *Journal of Socio-Economics*, 25, 3, 333-358
15. Hudek-Knežević J. (1994.). **Obilježja ličnosti, biološki spol i percepcija socijalne podrške kao korelati suočavanja sa stresnim situacijama.** *Godišnjak Odsjeka za psihologiju*, 3, 47-55.
16. Hudek-Knežević J., Kardum, I. (1995.). **Odnos dispozicijskog suočavanja i suočavanja u specifičnim stresnim situacijama.** U: *XII. Dani Ramira Bujasa – sažeci priopćenja* (str. 30). Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta i HPD.
17. Lazarus, R.S. (1966.). **Psychological stress and the coping process.** New York: McGraw-Hill.
18. McCarty, J.A., Shrum, L.J. (2001.). **The influence of individualism, collectivism, and locus of control on environmental beliefs and behavior.** *Journal of Public Policy & Marketing*, 20, 1, 93-104.
19. McCullough, P. M., Ashbridge, D. (1994.). **The effect of self-esteem, family structure, locus of control, and career goals on adolescent leadership behaviour.** *Adolescence*, 29, 115, 605-612
20. Morton, T.L., Mann, B.J. (1998.). **The relationship between parental controlling behavior and perceptions of control of preadolescent children and adolescents.** *Journal of Genetic Psychology*, 159, 4, 477-491.
21. Oberle, K. (1991.). **A decade of research in locus of control: What have we learned?** *Journal of Advanced Nursing*, 16, 800-806.
22. Payne, R., Hartley, J. (1987.). **A test of a model for explaining the affective experience of unemployed men.** *Journal of occupational psychology*, 60, 31-47.
23. Pennington, D.C. (1997.). **Osnove socijalne psihologije.** Jastrebarsko: Naklada Slap.
24. Petz, B. i sur. (1992.). **Psihologijski rječnik.** Zagreb: Prosvjeta.
25. Vander Zanden, J.W. (1990.). **The social experience.** New York: McGraw-Hill.

26. Vukelić, A. (2003.). **Anomija pojedinih socijalnih grupa suvremenog hrvatskog društva.** *Disertacija.* Zagreb: Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta.

7 PRILOZI

7.1 Prilog 1 – prikaz cjelokupne skale strategija suočavanja sa stresom korištene u istraživanju

Zanima nas kako se Vi kao nezaposlena osoba osjećate, što mislite i činite u svezi Vaše situacije, jednom riječju, kako se suočavate s tim Vašim problemom:

U svezi s tim naveden je određen broj tvrdnji. Iskažite koliko često ste u posljednjih 3 mjeseca koristili svaku od navedenih strategija suočavanja sa stresom s kojim se susrećete kao nezaposlena osoba:

	Nikad	Rijetko	Ponekad	Često
1. Usredotočio/la sam se na korake koji bi mi mogli pomoći da nađem posao	1	2	3	4
2. Pokušavao/la sam raščlaniti svoj položaj kako bih ga bolje shvatio/la	1	2	3	4
3. Okretao/la sam se drugim aktivnostima da bih odvratio/la misli od ovog svog problema	1	2	3	4
4. Smatrao/la sam da će vrijeme učiniti svoje – valja samo čekati	1	2	3	4
5. Nastojao/la sam saznati što više o trenutnoj ponudi poslova iz više različitih izvora	1	2	3	4
6. Nadao/la sam se da će neko čudo riješiti moj problem nezaposlenosti	1	2	3	4
7. Pomirio/la sam se sa sudbinom i čekao/la što će se dogoditi	1	2	3	4
8. Nastojao/la sam se baviti svim stvarima kojima sam se bavio/la i kada nisam bio/la nezaposlen/a	1	2	3	4
9. Pokušavao/la sam svoje osjećaje vezane uz to što sam nezaposlen/a zadržati za sebe	1	2	3	4
10. Nastojao/la sam tu svoju nezaposlenost sagledati sa svjetlije strane	1	2	3	4
11. Tražio/la sam tuđe suosjećanje i razumijevanje	1	2	3	4
12. Pokušavao/la sam cijelo to stanje "nezaposlenosti" naprosto zaboraviti	1	2	3	4
13. Tražio/la sam pomoć stručnjaka	1	2	3	4
14. Nastojao/la sam ovu situaciju nezaposlenosti sagledati kao vrijedno životno iskustvo	1	2	3	4
15. Pokušavao/la sam napraviti neki plan	1	2	3	4
16. Kad mi je bilo teško to sam i pokazivao	1	2	3	4
17. Razgovarao/la sam s nekim tko mi stvarno može pomoći da se osjećam bolje	1	2	3	4
18. Nastojao/la sam se odmarati, spavati, čitati ili se baviti nekim aktivnostima kako bi se privremeno odmaknuo/la od problema što sam bez posla	1	2	3	4
19. Kako bih se bolje osjećao/la, okretao/la sam se jelu, piću ili pušenju	1	2	3	4
20. Pitao sam se je li ta situacija nezaposlenosti zaista tako važna u mom životu	1	2	3	4
21. Pokušavao/la sam problem sagledati iz drugog kuta kako bih se bolje osjećao/la	1	2	3	4
22. Izbjegavao/la sam ljude	1	2	3	4

23. <i>Trudio/la sam se ne misliti previše o tom problemu jer ne želim dopustiti da me potpuno zaokupi</i>	1	2	3	4
24. <i>Tražio/la sam savjet od osobe koju cijenim</i>	1	2	3	4
25. <i>Stanje vlastite nezaposlenosti sebi sam prikazivao/la kao nevažno i ne odviše ozbiljno</i>	1	2	3	4
26. <i>Razgovarao/la sam s nekim o svojim osjećajima</i>	1	2	3	4
27. <i>Vrlo odlučno i svom silom nastojao/la sam se zaposliti</i>	1	2	3	4
28. <i>Da bi mi bilo lakše, koji put sam se dobro isplakao/la</i>	1	2	3	4
29. <i>Nisam mogao/la vjerovati da se to što sam nezaposlen/a zaista meni događa</i>	1	2	3	4
30. <i>Pokušavao/la sam pronaći način da se smirim</i>	1	2	3	4
31. <i>Mirio/la sam se s mojom situacijom nezaposlenosti jer tu ništa ne mogu učiniti</i>	1	2	3	4
32. <i>Potiskivao/la sam osjećaje da me ne bi odviše ometali</i>	1	2	3	4
33. <i>Želio/la sam da mogu izmijeniti ovo što mi se događa</i>	1	2	3	4
34. <i>Pokušao/la sam nešto kod sebe promijeniti kako bih mogao/la izaći na kraj s problemom nezaposlenosti</i>	1	2	3	4
35. <i>Zamišljao/la sam ili sanjario/la o nekom boljem mjestu i vremenu od onog u kojem sam se zatekao/la</i>	1	2	3	4
36. <i>Želio/la sam da situacija moje nezaposlenosti nestane ili se nekako okonča</i>	1	2	3	4
37. <i>Maštao/la sam ili priželjkivao/la sve pozitivno što bi se moglo dogoditi</i>	1	2	3	4
38. <i>Nadao/la sam se da će mi Bog pomoći</i>	1	2	3	4
39. <i>Razgovarao/la sam s nekim tko mi stvarno može pomoći da riješim vlastitu nezaposlenost</i>	1	2	3	4
40. <i>Podsjećao/la sam sebe da stvari mogu biti i mnogo gore</i>	1	2	3	4
41. <i>Da bi mi bilo lakše, ponekad sam vikao/la i ljutio/la se</i>	1	2	3	4
42. <i>Želio/la sam da se mogu drugačije osjećati</i>	1	2	3	4
43. <i>Pokušao/la sam nešto kod sebe promijeniti kako bih se bolje osjećao/la</i>	1	2	3	4
44. <i>Govorio/la sam sebi da stvari i nisu tako loše kao što se činilo</i>	1	2	3	4
45. <i>Nastojao/la sam se ne uzrujavati</i>	1	2	3	4
46. <i>Nadao/la sam se da će se problem moje nezaposlenosti riješiti sam od sebe</i>	1	2	3	4
47. <i>Otvoreno sam pokazivao/la svoje osjećaje</i>	1	2	3	4
48. <i>Ostavljao/la sam po strani druge aktivnosti i usmjeravao/la se samo na ovaj problem</i>	1	2	3	4
49. <i>Nastojao/la sam pronaći nešto dobro u svemu tome</i>	1	2	3	4
50. <i>Pitao/la sam ljude sa sličnim iskustvom što oni čine u ovoj situaciji</i>	1	2	3	4
51. <i>Govorio sam sebi da će i to proći</i>	1	2	3	4
52. <i>Pokušavao/la sam na različite načine riješiti svoju nezaposlenost</i>	1	2	3	4
53. <i>Šalio sam se na račun moje situacije</i>	1	2	3	4

7.2 Prilog 2 – prikaz cjelokupne skale spremnosti na ponašanje usmjereno dobivanju stalnog radnog mjesta

Naveden je određen broj tvrdnji. Iskažite koliko je za Vas svaka pojedina tvrdnja točna zaokruživanjem odgovarajućeg broja:

	Potpuno netočno	Uglavnom netočno	Niti točno ni netočno	Uglavnom točno	Potpuno točno
1. Kada bih sutra došao/la u situaciju u kojoj određena osoba (npr. direktor) traži mito kao protuuslugu da me zaposli, pristao/la bih da mu dam mito.	1	2	3	4	5
2. Spreman/a sam potegnuti vezu da me se zaposli preko poznanika/rođaka, neovisno o tome ima li boljih kandidata od mene.	1	2	3	4	5
3. Čini mi se da bih mogao/la krivotvoriti svoje svjedodžbe (ili diplome) o vlastitim kvalifikacijama kada bih bio/la siguran da ću dobiti željeno stalno radno mjesto	1	2	3	4	5
4. Toliko mi je stalo do posla da sam voljan/a i dva, tri mjeseca raditi besplatno, ako bi mi to povećalo šanse da ga dobijem	1	2	3	4	5
5. Otišao/la bih na prekvalifikaciju kad bih bio/la siguran/a da ću se na taj način zaposliti	1	2	3	4	5
6. Pristao/la bih na radno mjesto u drugom gradu, čak i da svaki dan moram dugo putovati na posao	1	2	3	4	5
7. Mislim da bih se mogao/la odseliti i u drugi grad samo da se zaposlim	1	2	3	4	5
8. Pristao/la bih se zaposliti na radnom mjestu koje je nižeg ranga nego što su moje kvalifikacije i obrazovanje	1	2	3	4	5
9. Ponudio/la bih mito nekoj ključnoj osobi kada bih procijenio/la da će mi taj čin osigurati stalan posao	1	2	3	4	5
10. I dalje ću se javljati na natječaje prikladne mojem zanimanju i obrazovanju kako bih pronašao/la posao	1	2	3	4	5
11. U pokušaju pronalaženja posla i dalje ću kontaktirati sa svojim referentom na Zavodu za zapošljavanje	1	2	3	4	5

7.3 Prilog 3 – prikaz interkorelacija svih varijabli korištenih u istraživanju

	<i>Izražavanje emocija</i>	<i>Planiranje i izvođenje akcija</i>	<i>Pasivno usmjeravanje na emocije</i>	<i>Mirenje sa sudbinom</i>	<i>Reinterpretacija</i>	<i>Spremnost na koruptivno ponašanje</i>	<i>Spremnost na prihvatanje radnog mjesta van struke i kvalifikacije</i>	<i>Spremnost na prihvatanje radnog mjesta u drugom gradu</i>	<i>Spremnost na uobičajene akcije</i>	<i>Eksternalnost</i>
<i>Izražavanje emocija</i>	1									
<i>Planiranje i izvođenje akcija</i>	0,205**	1								
<i>Pasivno usmjeravanje na emocije</i>	0,315**	0,260**	1							
<i>Mirenje sa sudbinom</i>	0,144*	-0,086	0,253**	1						
<i>Reinterpretacija</i>	0,087	0,067	0,052	0,124	1					
<i>Spremnost na koruptivno ponašanje</i>	-0,007	0,057	-0,028	0,141*	-0,113	1				
<i>Spremnost na prihvatanje radnog mjesta van struke i kvalifikacije</i>	0,051	0,165**	0,140*	0,010	0,073	0,151*	1			
<i>Spremnost na prihvatanje radnog mjesta u drugom gradu</i>	0,144*	0,222**	0,111	0,101	0,108	0,182**	0,241**	1		
<i>Spremnost na uobičajene akcije</i>	0,117	0,315**	0,123	-0,127*	0,090	0,016	0,240**	0,200**	1	
<i>Eksternalnost</i>	0,210**	-0,048	0,463**	0,410**	0,061	-0,034	0,079	0,005	0,043	1

*p < 0.05; **p < 0.01